

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

11.02 – МР.1949 «С» 2023.10.26. 019 ПЗ

ЖУРИЛО ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЙОВИЧА

2024 р.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет**

УДК 658.11:338.486.2:338.43(477)

ПОГОДЖЕНО

Декан економічного
факультету

_____ **Анатолій ДІБРОВА**
(підпис)

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри організації
підприємництва та біржової діяльності

_____ **Микола ІЛЬЧУК**
(підпис)

«__» _____ 2024 року

«__» _____ 2024 року

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**« Регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному
секторі економіки України »**

Спеціальність 076 – Підприємництво та торгівля
(код і назва)

Освітня програма «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
(назва)

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

**Гарант освітньо-
професійної програми**

к.е.н., доцент

_____ (підпис)

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА

Керівник

магістерської

кваліфікаційної роботи

к.е.н., доцент

_____ (підпис)

Михайло МАРШАЛОК

(ПІБ керівника)

Виконав

_____ (підпис)

Олександр ЖУРИЛО

(ПІБ студента)

Київ - 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри організації
підприємництва та біржової діяльності
д.е.н., проф. _____ **Микола ІЛЬЧУК**
« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ

Журило Олександра Сергійовича

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Спеціальність 076 - «Підприємництво та торгівля»

(код і назва)

Освітня програма «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

(назва)

Орієнтація освітньої програма

освітньо-професійна

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської кваліфікаційної роботи **«Регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі України»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від 26 жовтня 2023 р. №1949«С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру

2024.12.04

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи – дані підприємницьких структур аграрного сектору економіки, дані науково-дослідних установ, органів державної влади, міністерств і відомств, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях, дані мережі Internet, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, нормативні та законодавчі акти.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні основи регулювання розвитку підприємницької діяльності.
2. Сучасний стан регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.
3. Напрями удосконалення регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки

Перелік графічного матеріалу: таблиці, рисунки

Дата видачі завдання 22 вересня 2023 р.

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**

(підпис)

Михайло МАРШАЛОК

(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Олександр ЖУРИЛО

(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст магістерської роботи викладений на 63 сторінках друкованого тексту, що містить 9 таблиць, 13 рисунків. Список використаних джерел становить 61 найменування і займає 6 сторінок.

Об'єктом дослідження є процес регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних засад регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Магістерська робота присвячена питанням регулювання підприємницької діяльності в аграрній сфері. Дослідження показало, що український агробізнес потребує вдосконалення системи регулювання та інституційного середовища функціонування. Діяльність суб'єктів агробізнесу в довоєнний та воєнний період свідчать про значні резерви щодо удосконалення системи регулювання розвитку агробізнесу. Встановлено чинники формування інституціонального середовища регулювання підприємницької діяльності. Досліджено сучасний стан регулювання підприємництва в аграрній сфері. На основі проведених досліджень запропоновано напрями удосконалення регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі України .

Ключові слова: підприємницька діяльність, агробізнес, регулювання, розвиток, інституціональне середовище, державне регулювання, ефективність, стимулювання.

Зміст

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1_ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	9
1.1. Середовище розвитку підприємницької діяльності	9
1.2. Інституційні засади розвитку аграрного підприємництва.....	16
1.3. Середовище для ефективного розвитку підприємницької діяльності	20
РОЗДІЛ 2_ СУЧАСНИЙ СТАН РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	27
2.1. Оцінка середовища підприємницької діяльності в аграрному секторі.	27
2.2. Стан аграрного ринку та розвитку підприємницької діяльності.....	33
2.3. Оцінка потенціалу розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі.....	39
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ.....	46
3.1. Удосконалення механізмів державної фінансової підтримки аграрного підприємництва	46
3.2. Підвищення ефективності податкового регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі.....	52
3.3. Удосконалення механізмів стимулювання інвестиційної діяльності аграрного підприємництва	59
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі є складним і багатогранним процесом. Воно має бути збалансованим, враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін та постійно адаптуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Ефективне регулювання є ключовим фактором для розвитку сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки та підвищення якості життя населення.

Перед сучасним сільським господарством стоїть багато викликів зокрема кліматичні зміни, пандемії, міжнародні конфлікти та зростання населення створюють безпрецедентні виклики для сільського господарства. Регулювання допомагає адаптуватися до цих змін та забезпечувати стабільність продовольчої безпеки. Сільське господарство, в силу своєї специфіки, залежить від природних умов і вимагає значних інвестицій. Ефективне регулювання сприяє зниженню ризиків, залученню інвестицій та стабілізації ринку. Крім цього галузь відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки, збереженні довкілля та створенні робочих місць у сільській місцевості. Регулювання допомагає забезпечити баланс між економічними інтересами та соціальними потребами. Регулювання агробізнесу також допомагає забезпечити відповідність продукції міжнародним стандартам якості та безпеки, а також захистити вітчизняних виробників від недоброчесної конкуренції, сприяє інноваціям, але водночас захищає інтереси споживачів та довкілля.

Вивчення розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі є надзвичайно актуальним та залучає увагу багатьох науковців з різних країн. Найвідоміші економісти та мислителі, які присвятили своє життя дослідженню природи, сутності та механізмів підприємництва. Їхні ідеї та концепції стали фундаментом сучасного розуміння бізнесу та підприємництва: Джозеф Шумпетер, Фрідріх Хайек, Пітер Друкер, Іцхак

Адзіес, Філіп Котлер та банато інших.

Ці питання перебувають і в центрі уваги українських вчених. Їхні дослідження спрямовані на оптимізацію державної політики в аграрному секторі, підвищення ефективності виробництва та забезпечення сталого розвитку сільських територій, праці є цінним джерелом знань та практичних рекомендацій для українського бізнесу та державної політики. Серед них В. Андрійчук, П. Саблук, М. Ільчук, С. Кваша, О. Єрмаков, Ю. Лупенко, М. Малік, А. Діброва, О. Захарчук та багато інших.

Незважаючи на численні наукові дослідження в цій галузі, питання регулювання розвитку підприємницької діяльності завжди є актуальними і потребують дослідження у зв'язку з постійними змінами в середовищі функціонування бізнесу.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення теоретичних, методичних та прикладних засад регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері.

Для цього були визначені наступні завдання:

- визначити сутність та значення підприємницької діяльності в аграрній сфері;
- встановити особливості формування інституціонального середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері;
- дослідити та спробувати методичний інструментарій оцінки системи регулювання агробізнесу;
- встановити стан середовища функціонування структур агробізнесу та особливості їх регулювання;
- виявити чинники, які впливають на ефективність системи регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері;
- обґрунтувати шляхи удосконалення регулювання підприємницької діяльності в аграрній сфері;

Об'єктом дослідження є процес регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних засад регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Методи дослідження: анкетування - дозволяє отримати великі обсяги кількісної інформації про ставлення, поведінку та характеристики підприємців; статистичний аналіз - обробка числових даних для виявлення закономірностей, трендів та кореляцій; економетричні моделі - для прогнозування розвитку підприємництва; глибинні інтерв'ю з підприємцями - для отримання детальної інформації про їхні мотиви, стратегії, проблеми та досвід; спостереження за діяльністю підприємств для отримання якісної інформації про їхні процеси та культуру; аналіз – для вивчення різних документів (бізнес-планів, звітів, публікацій) для отримання інформації про підприємство та його діяльність тощо.

Інформаційну базу становлять результати досліджень з питань розвитку підприємницької діяльності та її регулювання вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків; чинні законодавчі та нормативні акти; офіційні матеріали Державної служби статистики України; інформаційно-аналітичні матеріали та дані науково-дослідних установ, дані підприємницьких структур агробізнесу.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст магістерської роботи викладений на 58 сторінках друкованого тексту, що містить 9 таблиць, 13 рисунків. Список використаних джерел становить 61 найменування і займає 6 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Середовище розвитку підприємницької діяльності

Багатогранність та комплексність забезпечення розвитку аграрних підприємств потребує запровадження якісно нових інституціональних засад унормування підприємницької діяльності, що неминуче спричиняє розгляд інституціонального середовища як однієї зі складових цього процесу. В сучасних умовах забезпечення ефективності підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки стає своєрідним концептуальним баченням інституціонального середовища, що потребує його розгляду як базової категорії.

Сучасні інституціональні концепції доводять, що визначальним фактором ефективності будь-якої діяльності, в тому числі підприємницької, є система інститутів які формують функціональність і зумовлюють зміни в теорії, методології та практиці розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки. Як результат, фундаментальні інституційні зміни у розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки, галузеві трансформації та перетворення, ґрунтуються на інституціональних засадах розвитку підприємницької діяльності та сформованому інституціональному середовищі формування підприємницького укладу господарювання.

Не можна не відзначити, що спрямованість діяльності на отримання прибутку підприємницькими структурами лежить в основі особливостей їх функціонування, а саме: наявність інноваційних процесів як рушійної сили розвитку; прагнення до розширення господарських зв'язків; підприємницька структура як система є відкритою, що має певні закони розвитку (наприклад, життєвий цикл), і повинна розглядатися тільки в контексті

інституціонального середовища його розвитку та функціонування.

Актуальні аспекти інституціональної теорії як теоретичної основи для аналізу детермінант розвитку підприємницької діяльності включає інституційний вплив в проєкцію свого аналізу та має на меті пояснити зв'язки між різними вимірами, що становлять інституціональні засади розвитку підприємницької діяльності. Сприяння розвитку підприємницької діяльності й важливість інститутів та інституцій як опори їх розвитку, можуть змінити моделі стратегічної орієнтації організації та трансформації інституту підприємництва. Подібним чином, існування та розвиток нормативно-правової бази як складової інституціональних засад здійснення цієї діяльності сприяє розвитку підприємництва.

Теоретичні та практичні питання розвитку теорії інституціоналізму як напряму економічної науки знайшли своє відображення у працях класиків інституційної думки: Т. Веблена], О. Вільямсона [6], Дж. Кларка, Р. Коуза [22], Д. Норта [34, 34, 35, 35], М. Артавія-Хіменес, Ш. Бенавідес-Віндас, А. Парада-Гомес [35], Г. Кабальєро, Д. Сото [19], Дж. Комонс [20], М. Олсона [22], Дж. Ходжсон [48, 49], У. Гамільтона [50], М. Казелет [20], У. Ростоу, Дж. Парада [445], Дж. Годар [26], Б. Егерт [44], Е. Фуроборт, Р. Ріхтер [34], Г. Хелмке, С. Левітські [34], В. Стріка, К. Телен [37], П. Холл, Р. Тейлор [39]. Українська інституціональна парадигма формується під впливом фундаментальних і прикладних досліджень таких провідних вчених, як С. Архіреєв, А. Аузан [1,], В. Геєць [8, 9], Р. Нуреєв, А. Олейник [38, 14], П. Саблук [43, 44, 45], М. Туган-Барановський, Ю. Райт [41], А. Чухно [49], М. Малік [27, 29, 30], О. Шпикуляк [51], В. Іванченка [15, 15, 16, 17, 18] та багато інших.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних аспектів інституціональної теорії, інституціонального перетворення та розкриттям суті понять «інститут», «інституція», «інституціональне середовище», зокрема інституціонального середовища підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки збагатилася завдяки дослідженням учених

А. Аслунда, В. Вольчика, Ю. Губені [12], М. Дерябіної, Р. Капелюшнікова, Ю. Кіндзерського, С. Кірдіної, Г. Клейнера, Я. Корнаї, Я. Кузьміна, Ю. Латова, Ю. Лопатинського [24], Ю. Лузана [25, 26], Ю. Луценка, М. Маліка [26], Р. Нуреєва, А. Олейника, В. Полтеровича, В. Радаєва, Д. Міщенко [32], П. Саблука [43, 45], А. Скоробогатова, В. Тамбовцева, А. Чухна, А. Шастітка, О. Шпикуляка [51] та ін.

Об'єктами аналізу інституціоналізму є інститути (корпорація, держава, підприємництво, управління, власність, ціноутворення, профспілки тощо), а також правові, психологічні та морально-етичні аспекти – інституції (звичаї, навички, правила, норми, інстинкти, довіра й ін.).

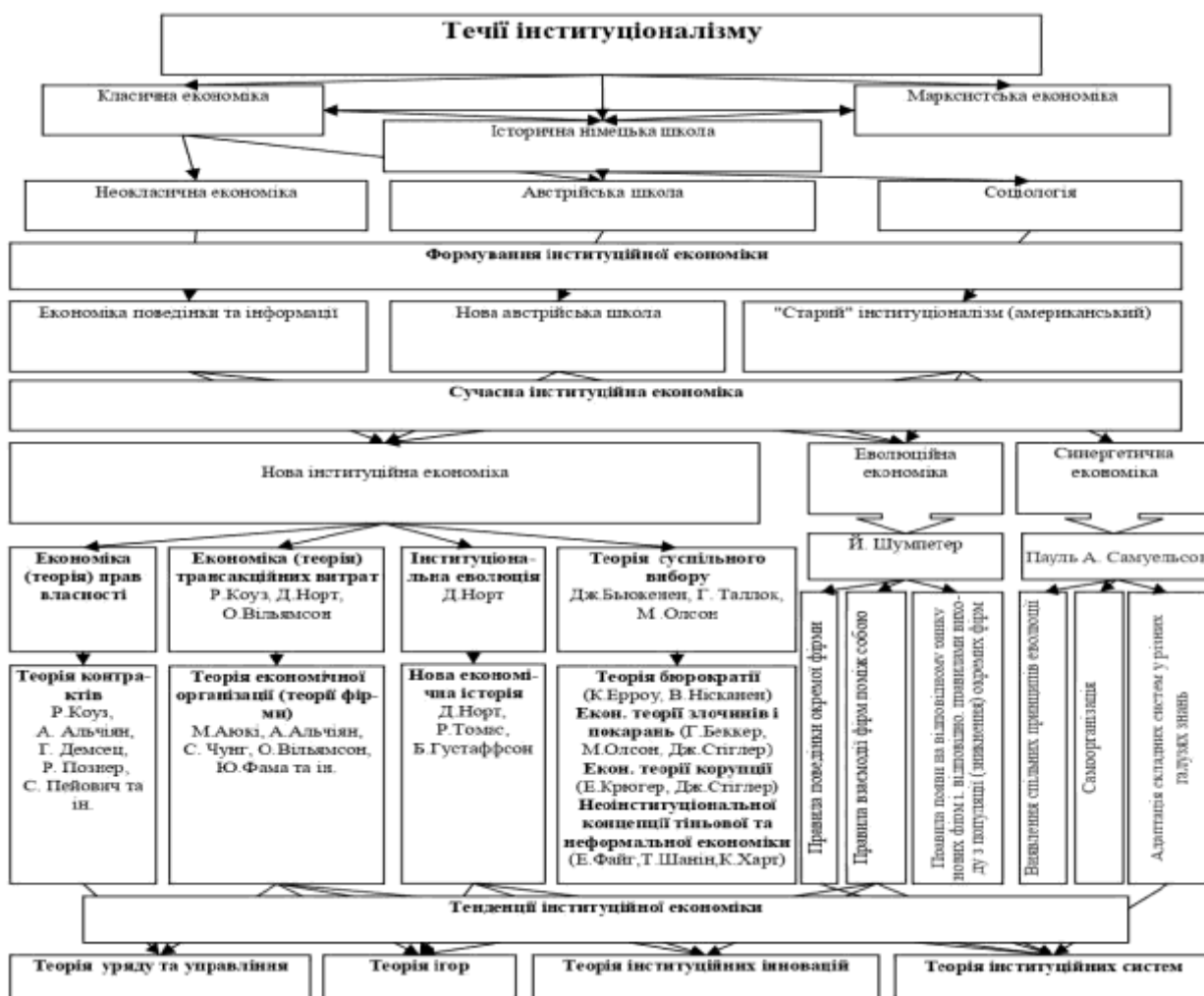

Рис. 1.1. Концептуальні складові інституціоналізму як теоретичної основи аналізу детермінант розвитку підприємництва

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення дослідження.

На нашу думку поняття «інститут» слід розглядати як первинний елемент рушійної сили суспільства в економіці та поза її межами, що, уможлиблює діяти певної аксіоматики інституціонального капіталу, що відбиває онтологічні, гносеологічні й логічні зміни, які відбуваються [38].

Можна стверджувати що як і суспільство так і підприємницька діяльність управляється формальними нормами - законами, нормативними актами країни, і неформальними - звичками, престижем людини, обрядами, культурою, релігійними цінностями, довірою і т. д. Зазначивши при цьому, що якщо формальні правила можна швидко поміняти, то неформальні правила можуть тривалий час регулювати поведінку людей.

Інституції є результатом процесів, які відбувалися в минулому, вони пристосовані до обставин минулого і є фактором інерції суспільства. Не дозволяючи гравцям вийти за певні встановлені рамки вони виступають стабілізуючим чинником, а з іншого – можуть вносити в економічні процеси елементи надмірного консерватизму і стримувати економічний розвиток. Тобто, інституційна база функціонує у вигляді створюваних людьми меж поведінки, які впливають на політичну, економічну та соціальну взаємодію, а інституції та установи встановлюють ці межі. Головною функцією інституцій у суспільстві є зменшення невизначеності шляхом встановлення постійних зразків взаємодії між людьми [34].

Наслідком розвитку інституцій є зниження рівня трансакційних витрат (витрат на пошук інформації, ведення переговорів та укладення контракту, моніторингу, захисту прав власності) [37]. Сукупності правил діють в економіці як інституціональна система, що має свою структуру, співвідношення основних елементів, пропорційність та характеристики, властиві системним елементам (зокрема, взаємозв'язки і взаємодії). Інституції формуються і функціонують на благо індивідів, організацій та суспільства, а в ринковому механізмі набувають форми установ, які ряд науковців визначають як «інститути» [50].

На нашу думку, інститути виступають формальними і неформальними правилами для впорядкування процесів у діяльності організації. Формальні правила існують у формі офіційних текстів або засвідчених третьою стороною усних домовленостей, в ролі гарантів яких виступають індивіди, що спеціалізуються на цій функції, неформальні – це правила, що так само як і формальні, є обмежувачами поведінки, але не зафіксовані у вербальній формі, а також захищені іншими механізмами (на відміну від держави) [31с. 6]. Це спонукає нас до того, щоб виділити сутність та межі концепції інституціоналізму в дослідженні розвитку аграрного підприємництва (рис. 1.2).

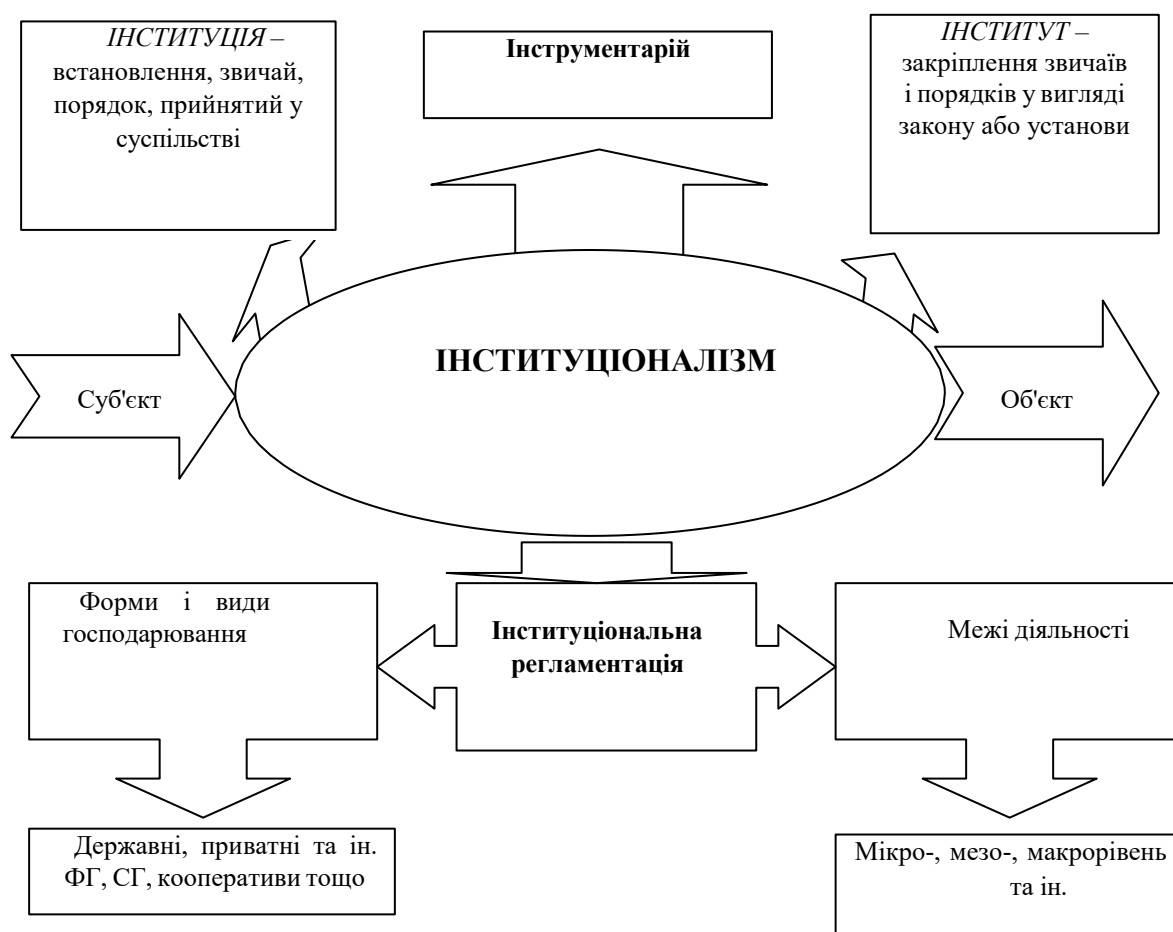

Рис. 1.2. Інституціоналізм у контексті становлення інституціонального середовища розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення дослідження.

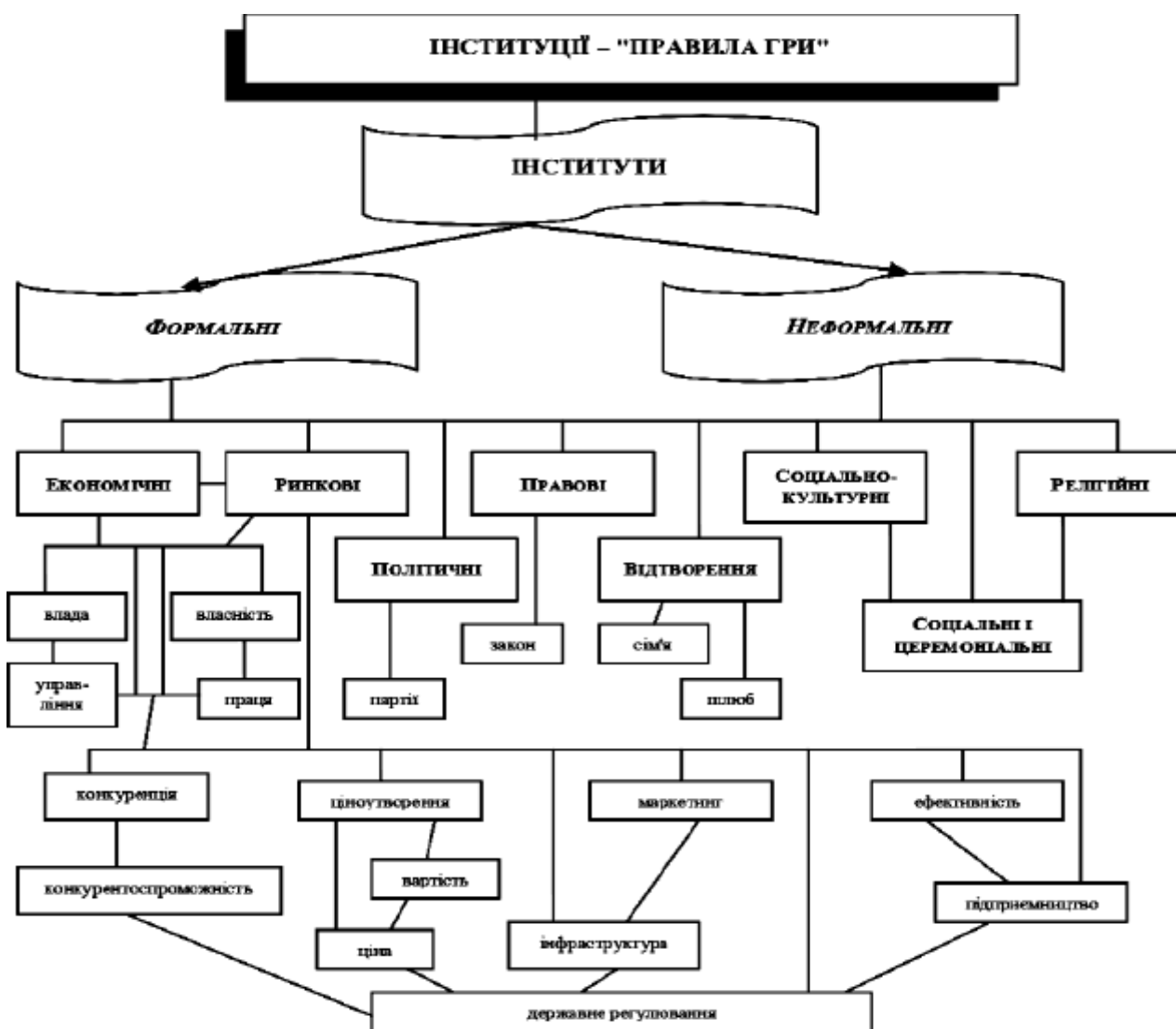

Рис. 1.3. Система ієрархічної побудови інститутів інституціонального середовища розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення дослідження.

Ефективність механізму державної підтримки та управління відбивається через формування сприятливих інституційних умов, які безпосередньо забезпечують формування інституціонального середовища розвитку підприємницької діяльності та економічне зростання господарюючих суб'єктів. Інститути сприяють підвищенню ефективності державної економічної політики, отже, відіграють важливу роль у визначенні результатів і впливу економічної політики. Виходячи з цього, роль інститутів

в розвитку інституціонального середовища підприємницької діяльності оцінюється високо та в модернізованій формі виконують такі функції в процесі трансформації агроекономічних відносин (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Функції інститутів в інституціональному середовищі підприємницької діяльності

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення дослідження.

Інституціональне середовище покликане сприяти зниженню ризиків а також забезпечує зниження рівня невизначеності взаємодії економічних агентів в економічній системі. Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності є актуальним особливо в аграрному секторі економіки. При розгляді інститутів встановлено що кожен інститут відіграє особливу роль у стимулюванні процесу трансформації в аграрному секторі економіки, через зміцнення інституціонального потенціалу господарюючих суб'єктів, сприяючи підвищенню ефективності державної аграрної політики та розвитку інституціонального середовища підприємницької діяльності аграрного сектору економіки.

1.2. Інституційні засади розвитку аграрного підприємництва

Підприємництво чи то підприємницька діяльність представляє собою один із найстаріших інститутів, сутність і роль, якого вивчається, обговорюється і змінюється в поглядах вчених теоретиків та практиків протягом кількох століть: від концепцій, що склалися ще в епоху Стародавнього Риму та стародавньої Греції, де критикувалася роль торговців і підприємців, до сучасних поглядів - де підприємництво розглядається, як благо, явище, діяльність, як цінний ресурс інноваційності та новаторства, розвиток якого служить каталізатором руху економік різних країн і в сукупності - всієї світової економіки - до еволюції прогресу.

Розуміння підприємництва як загальнодоступної (з точки зору природних можливостей економічно активних людей) діяльності, методологічні основи якого містять роботи Р. Кантільона, А. Сміта, Л. Мізеса, Ф. Хайека, Й. Шумпетера та І. Кірцнера, має позитивне підтвердження у досвіді соціально - економічного розвитку та еволюції інституцій, значимість яких аргументована в роботах представників школи інституціональної економіки – Р. Коуза, А. Алчіана, Д. Норта, Г. Демзеца, О. Вільямсона та багатьох інших дослідників.

Світоглядною основою є опора на підприємливість (готовність діяти) – нормальної функції людського організму до усвідомлення і задоволення власних потреб (цілей) відповідно до суб'єктивних оцінок зовнішніх умов життєдіяльності.

У свою чергу, підприємливість обумовлює використання переваг суспільних взаємодій з метою досягнення індивідуальних цілей. Це стимулює вивчення індивідами суспільних ринкових індикаторів взаємодії – цін, які репрезентують попит на задоволення тих чи інших потреб, зумовлює вибір видів і форм діяльності, які відповідають власним можливостям і оцінкам.

Розвиток підприємницької діяльності як відкритого інституційного та

соціально-економічного явища, господарюючої системи, являє собою загальний механізм практичного втілення та реалізації підприємницьких ініціатив з метою розвитку економічних та соціальних систем суспільства, яке реалізується шляхом самоорганізації і забезпечується активністю ринкових інститутів-елементів, що становлять структуру підприємницького укладу. Реалізація підприємницької діяльності через підприємництво здійснюється підприємливими людьми, на засадах самозайнятості та самоорганізації сільського населення в інституціональному середовищі розвитку підприємництва.

Отже, розвиток підприємницької діяльності (підприємництва) - як інституціонального явища, підприємства - як соціально - економічної системи, підпорядковане основних методологічним принципам, найважливішими з яких є принципи об'єктивності та суб'єктивності. Перший розкривається за рахунок законів та принципів теорії організації, другий - характеризується залежністю розвитку від можливостей людини, умінь, здібностей. Як результат, проблемам розвитку підприємницької діяльності, підприємництву та підприємницьким структур в даний час приділяється значна увага, як в теоретико - методологічних дослідженнях, так і в практичній діяльності.

Дослідження показали, що відмінності в розумінні важливості і превалювання одних сутнісних характеристик над іншими припускають різне бачення сутності "розвитку". Так, частина вчених розглядають дану дефініцію як процес поступової зміни об'єкта дослідження з метою його вдосконалення та підвищення адаптивності до впливає факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, а інша частина - як форму кількісно-якісних перетворення конкретної системи і зростання об'ємних показників, що обумовлює перехід на більш високий рівень якісного стану.

Проведений аналіз теоретичних підходів до розуміння сутності дефініції «розвиток» дозволив встановити, що в цілому розвиток має потрійну інституціональну природу: як інституціональне явище (оскільки

розвиток підприємства є інституційним, соціальним та економічним явищем, обумовленим інституційно-правовими та інституційно-економічними змінами); як ринкову закономірність (оскільки розвиток має певні закономірності на різних стадіях життєвого циклу підприємства); як принцип (що обумовлено необхідністю забезпечення поступового переходу до більш якісного стану системи (або її стабілізації) в динамічних конкурентних умовах господарювання підприємств).

Слід зазначити що у сучасних аграрних трансформаційних процесах становлення несільськогосподарського підприємництва залежить безпосередньо від формування інституціональних механізмів формалізації неформальної зайнятості в ринкове середовище господарювання. Тобто легалізація самозайнятого населення через розвиток альтернативних джерел доходів у сільській місцевості. Обмежені можливості працевлаштування на селі можуть бути вирішені безпосередньо і за рахунок розвитку несільськогосподарського підприємництва, у тому числі сільського, агро - та фермерського туризму.

Важливим кроком у цьому видається формування інституційно - правового забезпечення формалізації неформально зайнятих верств населення та розвитку додаткових несільськогосподарських видів зайнятості в ринковому механізмі господарювання на селі. Це позитивно вплине на розвиток малого підприємництва, а також слугуватиме додатковим механізмом реалізації підприємницького потенціалу особистими селянськими господарствами [28].

Теоретичні, методологічні й практичні аспекти проблеми розвитку підприємництва, зокрема самозайнятості населення, та ролі особистих селянських господарств посідають чільне місце з-поміж інших питань, актуальних до наукового дискурсу, що висвітлено у публікаціях досліджень таких науковців, як: Л. Богадьорова [2], О. Бородіна, В. Геєць [46], В. Васильєв [6], І. Власенко [7], О. Корчинська [22], О. Лиса, Р. Андрушко [24], О. Нів'євський [33], В. Онікієнко [38], В. Папп [39], І. Прокопа, Т. Беркута

[40], М. Рутинський Й., Ю.Зінько [42] та ін. Певною мірою долучилися до вивчення окресленої проблеми і автори цієї статті [28], проте вона потребує подальшого науково-дискурсного розвитку.

Отже, в самозайнятому слід вбачати фізичну особу, яка самостійно здійснює на свій ризик засновану на особистій трудовій участі та участі членів сім'ї діяльність із торгівлі, надання послуг, виконання робіт, спрямовану на систематичне отримання прибутку, що не зареєстрована як фізична особа – підприємець та не має найманих працівників [28, с. 40].

Як висновок слід говорити про взаємозв'язок підприємливості та підприємництва як форми людської діяльності (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Взаємозв'язок підприємливості та підприємництва як форми людської діяльності

Джерело: Сформовано автором

Взаємодія зазначених факторів породжує тенденцію до оманливого сприйняття і визнання споживачами успішних підприємців як «виключних» надавачів відповідних послуг, а відтак – до світоглядної підтримки інституціонального сприяння монополізації ринків.

Підприємництво в історико-еволюційному вимірі є інституційно зумовленим явищем, яке набуло поширення й практичного представлення як результат постійного пошуку людиною раціональних способів як

найефективнішого задоволення потреб. Головним стимулюючим і конструктивно - обмежуючим чинником становлення розвитку підприємництва, його утвердження у статусі одного з визначальних рушіїв суспільно - економічного прогресу, слід вважати інституційний (інституціональний) механізм ринку. Проте, сучасна економічна наука вже досить давно у дослідженнях економічних взаємодій не обмежується лише ринком, пропагуючи міждисциплінарність, всезагальну широкоплановність оцінок усіх дотичних до розвитку підприємництва явищ.

Науковці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» трактують підприємництво як сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин, особливий метод господарської діяльності, що визначається підприємницьким середовищем, особистістю підприємця, стилем і типом його мислення та поведінки, історичними і психологічними аспектами [39].

Отже, підприємництво слід розглядати як самостійну, ініціативну, на власний ризик та відповідальність господарську діяльність, яка спрямована забезпечення соціально-економічних потреб суспільства, одержання прибутку всебічного задоволення продовольчих потреб.

Вважаємо, що підприємництво – це передусім інституціональне явище, соціально-економічна система, господарюючий суб'єкт в результаті розподілу створеного продукту, обміну товарами й ефектом від споживання, забезпечує досягнення кінцевого результату – задоволення економічних та соціальних потреб суспільства із певною власною вигодою (ефективністю), через отриманий підприємницький результат - прибуток.

1.3. Середовище для ефективного розвитку підприємницької діяльності

Після систематизації сучасних наукових підходів до розуміння категорії інституціонального середовища як самостійного об'єкта вивчення та

аналізу, логічним є перехід до систематизації накопиченого досвіду підходів і методів дослідження та оцінки цієї складної і багатогранної категорії.

Відносно чого в існуючому масиві сучасних досліджень та оцінки інституціонального середовища вибудовуються концепції його агрегації та конкретизації.

Перш за все, це стосується якості інтегрованого показника системи інститутів, регулюючих господарські процеси інституційних одиниць (економічних агентів), по-друге - відповідно до поставленої мети - оцінюються сукупність лише деяких (конкретних) інститутів, які найбільше забезпечують кількісну оцінку розвитку чи ефективності функціонування інституціонального середовища як економіки в цілому, так і підприємництва зокрема.

Аналіз методологічного конструкту підходів до дослідження (аналізу) та оцінки інституціонального середовища розвитку підприємницької діяльності дозволяє зробити висновок, відносно якого, на сьогодні не існує жодного підходу, який міг би бути визнаним універсальним для всіх дослідницьких завдань, тобто враховувати всі сутнісні властивості об'єкта дослідження та оцінювання.

Очевидно, що оцінити вплив всього спектра системи інститутів інституціонального середовища розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки не представляється можливим, тому ми зосередимо основну увагу на оцінці значущості інституціонального середовища економіки в цілому, зосередивши основну увагу на оцінці інституційних індексів для кожної групи інститутів які і забезпечують цілісність розвитку інституціонального середовища економіки.

Не менш важливого значення в оцінці інституціонального середовища відіграє і показник економічної конкурентоспроможності – в індексі глобальної конкурентоспроможності (IGC), що розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Індекс глобальної конкурентоспроможності України в оцінці розвитку інституціонального середовища

Індекс глобальної конкурентоспроможності	2015–2016	2016–2017	2017–2018	2018–2019	2019–2020	2020–2021	2021–2022	2022–2023
Місце України в рейтингу	89/139	82/142	73/144	84/148	76/144	79/140	85/138	81/137
Оцінка (1–7)	3,90	4,00	4,14	4,05	4,14	4,0	4,00	4,11
<i>Основні вимоги</i>	3,9	4,2	4,4	4,3	4,4	4,1	4,0	4,2
Інститути	3,0	3,0	3,1	3,0	3,0	3,1	3,0	3,2
Інфраструктура	3,8	3,9	4,1	4,1	4,2	4,1	3,9	3,9
Макроекономічна стабільність	3,2	4,2	4,4	4,2	4,1	3,1	3,2	3,5
Охорона здоров'я та початкова освіта	5,7	5,6	5,8	5,8	6,1	6,1	6,0	6,0
<i>Підвищення ефективності</i>	4,0	4,0	4,1	4,0	4,1	4,1	4,0	4,1
Вища освіта та професійна підготовка	4,6	4,6	4,7	4,7	4,9	5,0	5,1	5,1
Товарний ринок	3,5	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0	4,0	4,0
Ринок праці	4,5	4,4	4,4	4,2	4,1	4,3	4,2	4,0
Фінансовий ринок	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,2	3,0	3,1
Технологічна готовність	3,4	3,5	3,6	3,3	3,5	3,4	3,6	3,8
Обсяг ринку	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5	4,4	4,5
<i>Інновації та складні чинники</i>	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,6	3,5	3,5
Динамічність бізнесу	3,5	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,7
Інноваційний потенціал	3,1	3,1	3,2	3,0	3,2	3,4	3,4	3,4

Джерело: Сформовано автором на основі даних [48]

У 2019 р. Україна посіла 85-е місце в рейтингу серед 141 країни світу, що погіршило позицію країни в рейтингу на дві позиції за рахунок макроекономічної стабільності (–2,0), якості інститутів (–1,6) та динамічності бізнесу (–1,9), опустившись до показника трирічної давнини. За всі роки

Україна, беручи участь у рейтингу, не піднімалася вище 68-го місця зі 125 країн у 2005 р.

За відсутності інституцій, що штучно стримують організацію та реорганізацію, підприємства будуть зароджуватися, розширюватися та розпадатися (подрібнюватися) відповідно до динаміки ринків і переваг, які підприємці надають певним видам діяльності та комбінаціям факторів.

За таких умов на структурованому ринку навіть одна фірма намагатиметься встановити конкурентний рівень цін, оскільки економічний бар'єр входу (вичерпність факторів економічного прибутку) буде високим за рахунок конкуренції на суміжних ринках.

Існують три головні напрями ефективного функціонування інституційної системи: 1) інституції, призначені для створення і цілеспрямованого розподілу інформації щодо таких характеристик ринків як умови, товари й учасники ринків, що допомагає останнім виявити партнерів, види діяльності, рівень доходності, кредитоздатності, а для органів влади ефективно проводити регулюючу діяльність; 2) інституції, що визначають і сприяють здійсненню прав власності, тобто прав відносно активів і доходів, визначення яких є невід'ємною основою ринкової економіки та ефективності її функціонування. Одним із найважливіших її аспектів (актуальним для України) є вирішення питання про захист та ліквідність прав на землю; 3) забезпечення конкуренції як стимулюючої сили ринкової економіки, що забезпечує рівний доступ до діяльності і спрямування ресурсів (зокрема, інвестиційних) у найбільш ефективні проекти [13].

Підводячи загальний підсумок оцінки розвитку інституціонального середовища цікавою виглядає динаміка рейтингів та індексів України і цілісності розвитку інституціонального середовища (табл. 1.2).

За досліджувані роки (табл. 1.2) відбулися істотні зміни в ефективності податкового стимулювання, захисту прав власності, якості законодавства, якості інститутів як то правових так і регулюючих.

Таблиця 1.2.

Місце України та окремих країн в оцінці рейтингів розвитку
інституціонального середовища

Роки	Сінгапур (еталон)		Україна		Світ		Європа	
	Загальний показник розвитку інституціонального середовища							
2019 рік	89,4		46,9		60,4		66,9	
2020 рік	87,8		46,8		60,7		66,7	
2021 рік	88,6		48,1		60,9		67,9	
2022 рік	88,8		51,9		61,1		68,7	
2023 рік	89,4		52,3		60,8		68,6	
Складові індексні рейтинги оцінки								
	Сінгапур	Україна	Світ	Європа	Сінгапур	Україна	Світ	Європа
Роки	Судова ефективність				Державна ефективність			
2019 рік	0	0	0	0	86	25	41,9	56,4
2020 рік	0	0	0	0	84	26	42,6	57
2021 рік	91,5	22,6	44,4	59,6	87,9	29,2	42,4	57,4
2022 рік	90,9	29,5	46,9	61,7	91,2	29	42,1	55,1
2023 рік	92,4	31,5	44,9	56,5	95,1	29,6	41,5	55,6
	Податкове навантаження				Державні витрати			
2019 рік	91,2	78,7	77,8	72,1	93,8	28	64,5	42,8
2020 рік	91,2	78,6	77,8	72,7	90,1	30,6	65,7	44,1
2021 рік	90,5	78,6	77,7	72,1	90,1	38,2	65,5	44,2
2022 рік	90,4	80,2	77,1	72,4	90,6	45	64,9	45,4
2023 рік	90,4	81,8	77,6	72,4	90,7	46,9	66	47
	Охорона здоров'я				Свобода бізнесу			
2019 рік	0	0	0	0	97	59	64	77
2020 рік	0	0	0	0	95	57	64	75
2021 рік	80,7	67,9	68,9	76,1	95	62	65	75
2022 рік	80	75,9	68,6	81,7	91	63	65	75
2023 рік	80	82,6	68,6	85,2	91	66	64	75
	Грудова свобода				Економічна свобода			
2019 рік	96,9	48,2	61,6	62,3	84	79	75	79
2020 рік	90,7	47,9	59,7	59,8	82	67	76	80
2021 рік	90,8	48,8	59,4	60,9	84	47	77	81
2022 рік	92,6	52,8	58,9	60,9	85	60	77	82
2023 рік	91	46,7	59,4	61,2	85	59	76	79
	Торгівельна свобода				Інвестиційна свобода			
2019 рік	90	85,8	75,8	86,5	85	15	58	74
2020 рік	90	85,8	76,1	85,8	85	20	58	74
2021 рік	90	85,9	76,4	85,2	85	25	60	74
2022 рік	90	81,1	76,4	85,4	85	35	60	75
2023 рік	94,8	75	74,7	83,8	85	35	59	75

Джерело: Сформовано автором на основі даних [13]

Проведена оцінка методологічних основ дослідження та оцінювання інституціонального середовища в економіці в цілому і в розвитку підприємницької діяльності зокрема, дозволяє зробити висновки відносно яких на сьогодні існує явний дефіцит концепцій, опрацьованих не тільки на теоретичному рівні, але і на емпіричному, тобто доведених до практичного застосування щодо інститутів конкретного «проблемного поля».

В світлі подібного дефіциту можна пояснити і популярність порівняльного підходу, який дозволяє шляхом оцінювання індексів / рейтингів побічно «промацувати» інституціональне поле, виходячи з доступних сьогодні для науки даних об'єктивної і суб'єктивної статистики. В той же час не є очевидною універсальність цього методу, який має непрозорий механізм формування, а його еталон для порівняння заснований виключно на ринковій парадигмі розвитку.

Як висновок в силу багатогранності і структурної складності дослідження інституційного середовища розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки - для досягнення дослідницьких завдань необхідно використання методологічного комплексу який міститиме опис методологічних взаємозв'язків між підходами, як до дослідження, так і до оцінки інституціонального середовища розвитку економіки та підприємств. У свою чергу, кожен з підходів може бути реалізований за допомогою відповідних методик. В основу всіх підходів покладені специфічні принципи дослідження інституціональних перетворень в об'єкті дослідження та оцінки інституціонального середовища розвитку підприємницької діяльності в сучасній системі наукових знань, що дозволяє нам навести методологічний комплекс який в методологічному аспекті вивчення інституціонального середовища забезпечує як дослідження (аналіз) так і на оцінку інституціонального середовища як економіки, сектора чи підприємницької діяльності в нашому випадку в аграрному секторі економіки (рис. 1.6).

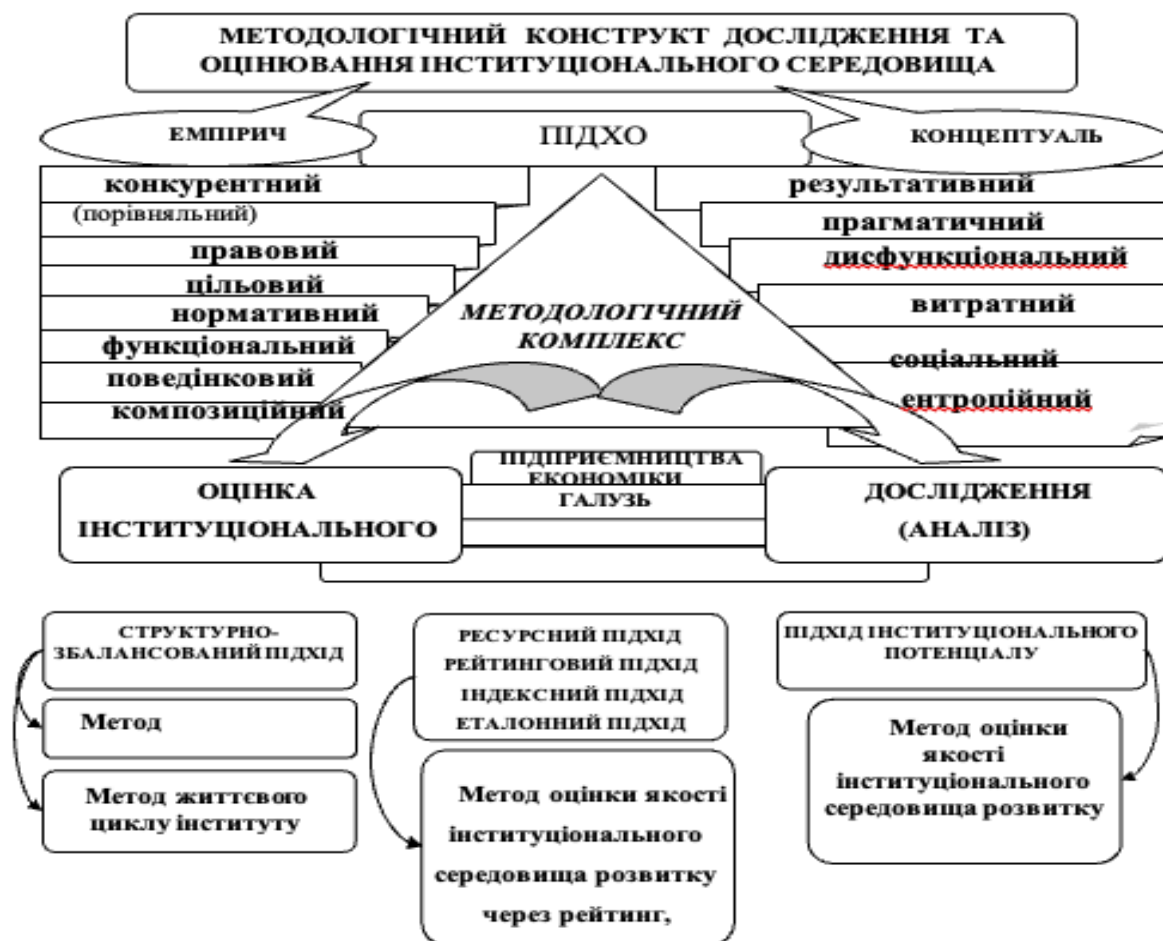

Рис.1.6. Методологічний конструкт підходів дослідження та оцінки інституціонального середовища

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення результатів дослідження.

Зазначеними аргументами є те, що оцінка інституціонального середовища передбачає, перш за все, застосування кількісних методів, відповідно, результат оцінки - цифрове вираження, що також забезпечує оцінки окремо взятого інституту, в нашому випадку таким є інститут аграрного підприємництва. Дослідження (аналіз) інституціонального середовища більшою мірою спрямоване на пізнання переліку властивостей і сутнісних характеристик об'єкта вивчення з метою більш детального опису.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНИЙ СТАН РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

2.1. Оцінка середовища підприємницької діяльності в аграрному секторі

Аграрний та сільський сектор стали фактично «заручниками» державної політики аграрного та сільського розвитку, виключаючи будь-яку можливість формування цілісної стратегії розвитку підприємництва, базуючись на принципах господарювання як то цілісна політика сільського розвитку Європейського союзу. Як і в більшості європейських країнах, аграрний сектор, будучи і стратегічним сегментом української економіки, виступає важливим чинником розвитку сільських територій України.

В цьому питанні, досвід багатьох країн ЄС у цій сфері може бути надзвичайно корисним для України. Прикладом, такого досвіду державної політики сільського розвитку є Польща, де село стало чи не найголовнішим рушієм економічного прогресу, як цілісна політика із розвитку сільських територій та залучення інвестицій призвела до успішної модернізації сільського господарства.

В Україні, як і в більшості країнах ЄС, сільське господарство в усі часи будувалося на поєднанні великих, середніх і малих форм його організації, причому, як правило, великі господарства виконували роль провідників науково - технічного прогресу в галузі.

Малі (селянські) ж забезпечували загальне зростання в сільськогосподарській галузі та підвищення рівня добробуту на селі. Успіх приносило також спільне розв'язання проблем охорони навколишнього природного середовища, розвитку інфраструктури та інших аспектів життя громад. Без відновлення взаємо - зв'язаності розвитку сільського господарства і села приносить лише локальний і нетривалий ефект.[11]

Важливим кроком до формування якісно нового аграрного устрою, в якому, з одного боку – господарюючі суб'єкти різних організаційно-правових форм і розмірів, повинні були б мати соціально рівні можливості доступу до виробничих ресурсів (насамперед, земельних), техніко-технологічних і організаційних інновацій, фінансів, ринкової інфраструктури, вигідних цін тощо, з іншого – сільські жителі та їхні громади повинні були б отримувати адекватні вигоди від будь-якої форми участі в ефективному господарюванні в аграрному секторі – як власники виробничих ресурсів (у тому числі зданих в оренду земельних ділянок), як працівники і, зрештою, як члени суспільства, для яких сільська місцевість є їхнім життєвим середовищем.

Остання ж форма вимагає не тільки відповідного нормативно-правового та організаційного врегулювання, але й змін у психології та усталеній поведінці селянства, спрямованих, по-перше, на протидію тим явищам і процесам, які суперечать його інтересам, а по-друге, на активізацію його власних зусиль щодо економічної модернізації агросільського розвитку.

Європейська модель бюджетної підтримки агросільської сфери економіки ґрунтується на трьох базових чинниках: фермерському господарстві сімейного типу, визнанні багатофункціональної ролі аграрної галузі та всебічному захисті системи ціноутворення на продовольство і доходи товаровиробників від ринкової та природної стихій.

Ст. 33.2 Угоди про створення ЄС окреслено, що його аграрна політика і спеціальні методи її застосування мають враховувати: а) особливу природу сільськогосподарської діяльності, що впливає із соціальної структури галузі та природного різноманіття регіонів; б) принцип поступовості при здійсненні будь-яких перетворень; в) тісний взаємозв'язок сільського господарства з іншими секторами економіки.

Чільне місце господарюючого сільського мешканця в європейській політиці досягається: відмінним підходом до самозайнятого, місцевого та іншого бізнесу в: оподаткуванні та прямій підтримці; підтримкою сталого

сільського розвитку через спрямування коштів суб'єктам місцевої економіки; надання місцевому самоврядуванню особливих можливостей впливати на економічне зростання своїх територій та реалізовувати політику випереджаючого розвитку.

Право займатись індивідуальною діяльністю самостійно та мати з цього доходи є головним конституційним привілеєм громадянина будь-якої розвиненої європейської країни, для яких не передбачено зокрема і податкової реєстрацією (в межах відповідного рівня неоподаткованого мінімуму доходу фізичних осіб).

В нормативних документах більшості країни-членів Європейського союзу щодо оподаткування, зокрема в Німеччині – Закон про податок на доходи фізичних осіб; Закон про господарські та споживчі кооперативи; Закон про податок на придбання земельної ділянки; Закон про земельний податок; Закон про податок з обороту) особливу увагу приділено основному із його основних ставок, а саме ставка податку на доходи (прибутки) фізичних осіб.

Найпоширеніша податкова модель в сільському господарстві Європи – діяльність в рамках індивідуальної сільськогосподарської трудової діяльності (має окремі, поряд із індивідуальною промисловою та індивідуальною фаховою діяльностями рамки в податковому законодавстві), яка підтримується за рахунок збереження преференції: використання податку на доходи фізичних осіб (income tax) в якості єдиного податку на доходи від господарювання; оподаткування по нульовим ставкам (allowence) в межах соціального самозабезпечення працюючого (Німеччина – 8 652 євро в рік, Франція – 5963, Великобританія – 11 000 фунтів (14 100 євро); право застосовувати паушальний (нормативний) метод обрахування доходів та не вести бух облік (норматив доходу з гектару в Німеччині – 350 євро); право застосовувати при сплаті ПДВ компенсаційні (кратно нижчі від звичайних) ставки від ціни реалізації та вести спрощений податковий облік (рис. 2.1).

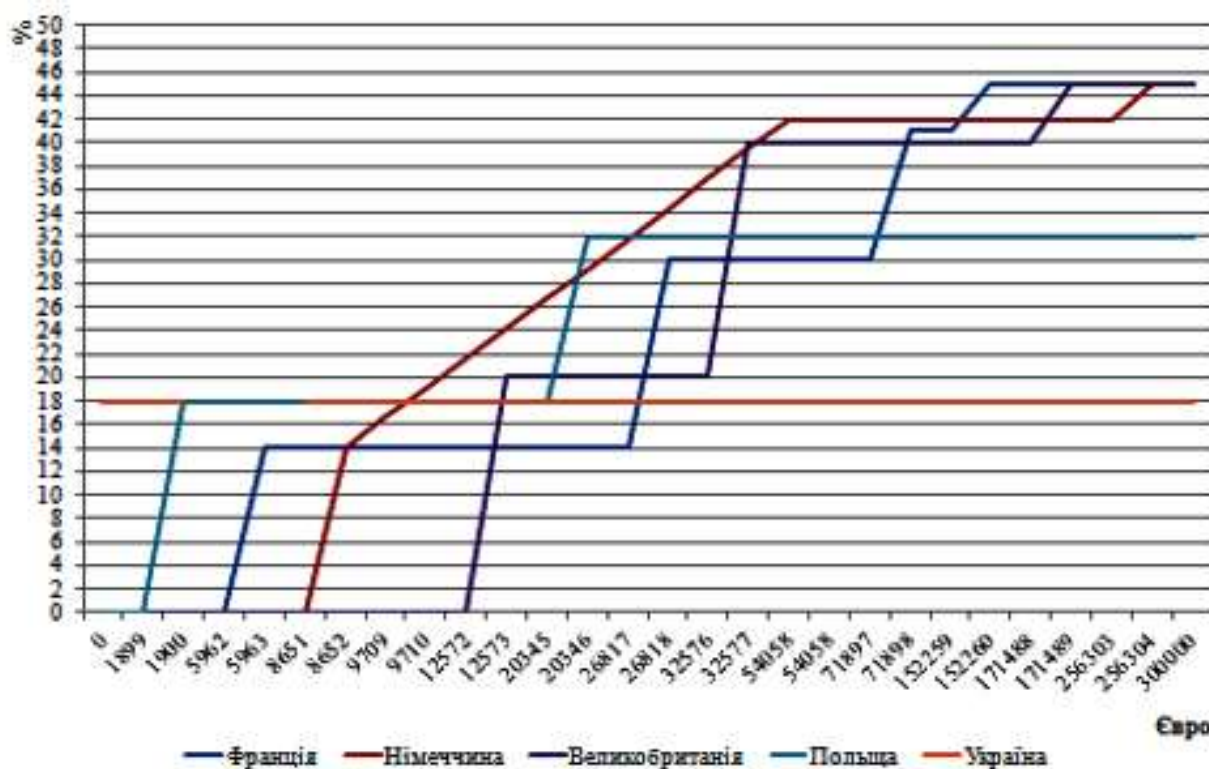

Рис. 2.1. Прогресивна шкала податку на доходи фізичних осіб

Джерело: Сформовано автором на основі дослідження європейської практики відповідно гранту.

Як висновок, слід сказати що передбачено: можливість не відображати дохід (прибуток) від індивідуальної сільськогосподарської діяльності, якщо він менший встановленої «нижньої межі». В Німеччині, наприклад, нижня межа – 900 євро в рік на одну особу, в Польщі 750 євро. Однак, будь-яка ділянка землі повинна декларуватись, як і сільгосп діяльність, яка на ній здійснюється, якщо дохід від неї вищий за «нижню межу».

Аналіз європейських нормативних документів щодо сільського розвитку, дозволяють зробити висновок відносно якого понад 80% податків з доходів фізичних осіб залишаються місцевим громадам, що не можна сказати про Україну, оскільки негативною в процесі децентралізації влади, виявився сам механізм бюджетної децентралізації оскільки з однієї сторони надала нові можливості для наповнення бюджетів громад, паралельно – місцеві бюджети втратили стабільну, передбачувану частину доходів до

загального фонду безпосередньо від податку на доходи фізичних осіб, оскільки з 2015 року об'єднані громади замість своїх 75%, отримують 60%, а обласні бюджети замість 25% отримують 15%, а компенсація даного податку на майно не забезпечує наповнення бюджету.

Базою оподаткування є нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим розділом.

Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 відсотків від їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування - не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3% та не більше 1 % від їх нормативної грошової оцінки.[22]

Ставка податку встановлюється у розмірі не більше 12 % від їх нормативної грошової оцінки за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання (крім державної та комунальної форми власності).

Не сплачується земельний податок за земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодкових насаджень (п.п.283.1.5 п.283.1 ст.283 ПК України).

Військовий збір. Крім того, громадяни платять військовий збір, який становить 1,5% від заробітної плати.

Як висновок, незведений методичний базис розвитку та формування інституту оподаткування в певній мірі характеризує європейський напрям, проте все ж не передбачає таких преференцій як то неоподаткований мінімум та прогресивну шкалу оподаткування, що як показує практика розвитку ферм в ЄС є ефективними інститутами стимулювання їх розвитку.

Серед складових прямої підтримки в Європейському Союзі слід

виокремити: обсяг «погектарних» виплат та обсяг компенсаційних виплат за здійснені пенсійні та соціально-медичні страхові відрахування приблизно рівні; виплата на гектар обмежена СОТом на рівні 5% від валового виробництва, тому коливається в межах 100-150 євро на гектар (виробництво «на гектар» в провідних аграрних країнах Європи в межах від 2 до 3 тисяч євро); обсяг коштів на сталий сільський розвиток більший, ніж на «погектарні» та «соціально-компенсаційні» цілі; кошти сільського розвитку виплачуються через єдиний «Брюссельський» фонд, до якого країни - члени роблять членські відрахування; одні країни сплачують більше, ніж їх сільські території в сумі одержують, інші – навпаки; головними підпрограмами виплат на сталий сільський розвиток є зміцнення доходів та ринкової стійкості (в тому числі за рахунок диверсифікованості) суб'єктів сільської економіки, на «чийх плечах» лежить основне навантаження у формуванні місцевих бюджетів (молодий фермер).

Новаторським та ефективним на нашу думку за умови повного фінансування є новостворений інститут фінансової підтримки сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Зазначимо, що фінансова підтримка не надається одержувачам: стосовно яких порушено справу про банкрутство; яких в установленому порядку визнано банкрутами; які перебувають на стадії ліквідації; які мають прострочену більше ніж шість місяців заборгованість перед державним бюджетом та місцевими бюджетами (в тому числі за регіональними та місцевими програмами), Пенсійним фондом України та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; які не провадили господарську діяльність протягом трьох попередніх років (крім новостворених); щодо яких виявлено факти незаконного одержання та/або нецільового використання бюджетних коштів.

2.2. Стан аграрного ринку та розвитку підприємницької діяльності

На основі систематизації підходів до оцінки розвитку інституціонального середовища та ефективності аграрних підприємств, доцільним є формування комбінованого методу оцінки інституційно-економічних контурів інституту аграрного ринку та потенціалу розвитку підприємництва, що відрізняється комплексним підходом і оцінкою взаємозв'язку і взаємозалежності елементів інституціонального потенціалу ринку як інституціональної системи та аграрних підприємств як інститутів-елементів інституціонального середовища.

Рис. 2.2. Методологічний конструкт оцінки інституційно- економічних контурів інституту аграрного ринку та розвитку підприємництва

Джерело: Сформовано автором на основі узагальнення дослідження.

Як висновок, оцінку побудуємо на основі системної оцінки інституціонального потенціалу використавши можливості індикативного методу і методу з використанням апарату виробничих функцій із застосуванням концепцій "білого та чорного ящиків" (рис. 2.2).

Концепція оцінювання інституціонального потенціалу в якому нами розглядається результуючий показник, який характеризує на скільки в суб'єкті розвинені інститути, забезпечуючи функціонування аграрного підприємництва, самого підприємництва, дозволяє провести оцінку потенціалу їх опираючись на концепції «білого та чорного ящика».

Згідно концепції білого ящика, при оцінці інституціонального потенціалу враховується внутрішня структура інституту та системи чи то інституту-елементу, першим є інститут аграрного ринку, другим – інститут підприємництва. Концепція ж чорного ящика базується на виділенні зв'язків: «входи - реакція системи» без врахування її внутрішньої структури. Концепцію «білого ящика» також називають структурною, а "чорного ящика" – функціональною. Відповідно для того, щоб отримати пояснення у процесі логічного оцінювання, доцільно використовувати концепцію "білого ящика", а для формування пояснень, що інтерпретують отриманий результат – концепцію "чорного ящика". Адаптація цих концепцій до положень в індикативній оцінці розвитку аграрних підприємств полягає у використанні інформації про систему чи суб'єкти, тобто про інституційні одиниці різних організаційно-правових форм, а також про складові індикатори ефективності та результативності й власне про предметну систему оцінювання, враховуючи те, що економічна наука у своїй основі наслідує еволюційну природу дослідницького дискурсу в плані методологічних удосконалень складової емпіричних оцінок.[40]. Слід зазначити, що протягом 2018–2023 рр. простежується зростання попиту на ті продукти харчування, споживання яких найбільше не відповідає раціональних нормам харчування, зокрема м'ясної групи +5% до 2018 р. Споживання м'яса на рік на одну особу протягом зазначеного періоду було на рівні 32,8–53,6 кг відповідно, або лише

64–67 % від раціональної норми його споживання – 80 кілограмів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Динаміка індикативних показників рівня споживання продукції по товарних групах, кг/шт

Індикатори/роки	Мінімальні норми [55]	Раціональні норми [51]	2018	2019	2020	2021	2023	2023
М'ясо та м'ясні продукти	52	80	52	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6
в тому числі до мінімальної норми			0	-1,1	-0,6	-0,3	0,8	1,6
в тому числі до раціональної норми			-28	-29,1	-28,6	-28,3	-27,2	-26,4
Молоко та молочні продукти	341	380	206,4	209,9	209,5	200	197,7	200,5
в тому числі до мінімальної норми			-134,6	-131,1	-131,5	-141	-143,3	-140,5
в тому числі до раціональної норми			-173,6	-170,1	-170,5	-180	-182,3	-179,5
Яйця, шт.	231	290	290	280	267	273	275	282
в тому числі до мінімальної норми			59	49	36	42	44	51
в тому числі до раціональної норми			0	-10	-23	-17	-15	-8
Хлібні продукти	94	101	111,3	103,2	101	100,8	99,5	97,6
в тому числі до мінімальної норми			17,3	9,2	7	6,8	5,5	3,6
в тому числі до раціональної норми			10,3	2,2	0	-0,2	-1,5	-3,4
Картопля	96	124	128,9	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7
в тому числі до мінімальної норми			32,9	41,5	43,8	47,4	43,4	39,7
в тому числі до раціональної норми			4,9	13,5	15,8	19,4	15,4	11,7
Овочі та багаторічні продовольчі культури	105	161	143,5	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7
в тому числі до мінімальної норми			38,5	55,8	58,7	54,7	58,9	59,7
в тому числі до раціональної норми			-17,5	-0,2	2,7	-1,3	2,9	3,7
Плоди, ягоди та виноград	68	90	48	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7
в тому числі до мінімальної норми			-20	-17,1	-18,3	-15,2	-10,2	-9,3
в тому числі до раціональної норми			-42	-39,1	-40,3	-37,2	-32,2	-31,3
Риба та рибні продукти	12	20	14,5	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5
в тому числі до мінімальної норми			2,5	-3,4	-2,4	-1,2	-0,2	0,5
в тому числі до раціональної норми			-5,5	-11,4	-10,4	-9,2	-8,2	-7,5
Цукор	32	38	37,1	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8
в тому числі до мінімальної норми			5,1	3,7	1,3	-1,6	-2,2	-3,2
в тому числі до раціональної норми			-0,9	-2,3	-4,7	-7,6	-8,2	-9,2
Олія	8	13	14,8	12,3	11,7	11,7	11,9	12
в тому числі до мінімальної норми			6,8	4,3	3,7	3,7	3,9	4
в тому числі до раціональної норми			1,8	-0,7	-1,3	-1,3	-1,1	-1

Джерело: Розрахунки автора на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Розрахунок індикаторів достатності споживання основних

продовольчих продуктів населенням України, тобто визначення співвідношення між фактичним споживанням й раціональними нормами споживання засвідчив, що фактичні рівні споживання населенням країни протягом 2018–2023 рр. з більшості видів продовольства перебувало нижче рекомендованих показників.

Значне зменшення споживання стосується таких продуктів як м'ясо і м'ясопродукти (-26,4 кг), молоко і молокопродукти (-179,5 кг), яйця (-8 шт.), хлібні продукти (-3,4 кг), плоди, ягоди та виноград (-31,3 кг), риба та рибні продукти (-7,5 кг), цукор (-9,2 кг) та олія (-1 кг). В той же час лише споживання картоплі (+11,7 кг) та овочі та баштанні продовольчі культури (+4,7 кг) протягом аналізованого періоду збільшилось. Дана тенденція свідчить про економічну кризу на більшості ринках країни, спричинено безпосередньо через суттєве зростання цін на продукти харчування та зменшення дохідності населення стало обмежувати себе в їх споживанні.

Проаналізувавши обсяги споживання основних продовольчих продуктів населенням України, відзначимо постійну тенденцію щодо його зростання, проте ще далекою від раціональних норм. Аналіз ще раз підтверджує необхідність та правильність позиції щодо оцінки рівня потенціалу інституційно-економічних контурів інституту аграрного ринку, в розрізі його сегментованих структурних галузевих ринків.

Аналіз показав, що протягом досліджуваного періоду потенціал ринку також значно перевищує внутрішні потреби споживання. Зокрема, в 2022 р. рівень надвиробництва становив – 64447 тис. тонн, 2023 – 69673 тис. тонн та 2020 – 59583 тис. тонн .

Таблиця 2.2.

Показники що найповніше характеризують потенціал розвитку ринку зерна

Показники/рік	2021	2023	2023
Кількість підприємств, од	34859	34673	35513
Виробництво усього, тис. т	70057	75143	64933
у т.ч. підприємства	56096	59982	51718
Підприємства:			
Реалізація, тис. т	42455	49019	42247
ціна 1 т, грн	4315	3868	4794
Дохід (виручка), млн грн	183192	189581	202534
Дохід усього, млн грн	434635	452026	481036
% у доходах	42,1	41,9	42,1
Рентабельність, %	24,7	11,8	20
Повна собівартість 1 т, грн	3460	3459	3995
Прибуток, млн грн	36286	20009	33756
Споживання, тис. т	5610	5470	5350
Рівень самозабезпечення, %	1248,8	1373,7	1213,7
Фонд споживання за нормою, тис. т	5610	5470	5350
Рівень до норми, %	64447	69673	59583
Потенціал, тис. т	-64447	-69673	-59583

Джерело: Розрахунки автора на основі [9].

Отримані результати оцінки рівня інституціонального потенціалу ринку олії та зерна підтверджують експортно орієнтованість та ефективністю аграрної продукції даних галузевих ринків, що підтверджується позиціями на світових ринках (табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Топ-10 основних експортних продуктів

2021			2023		
№ з/п	Найменування продукції	Частка у експорті, %	№ з/п	Найменування продукції	Частка у експорті, %
1	Олія соняшникова	20,59	1	Кукурудза	23,46
2	Кукурудза	20,45	2	Олія соняшникова	19,22
3	Пшениця	15,22	3	Пшениця	16,45
4	Соя	5,49	4	Насіння ріпаку	5,76
5	Макуха та інші тверді відходи без 2304-2305	5,36	5	Соеві боби	5,24
6	Ячмінь	5,23	6	Макуха та інші тверді відходи соняшнику	4,55
7	Насіння рапсу	3,88	7	Ячмінь	3,19
8	Тютюн та вироби з нього	2,39	8	М'ясо та субпродукти птиці	2,6
9	М'ясо та субпродукти домашньої птиці	1,54	9	Тютюн та вироби з нього	1,97
10	Шоколад та інші продукти з вмістом какао	1,08	10	Макуха та інші тверді відходи соєвої олії	1,37
	Топ-10 продуктів	81,23			83,81

Джерело: Сформовано за даними Держ. служби стат. України [38]

Найбільшу частку в аграрному експорті України займає традиційно кукурудза, соняшникова олія та пшениця. Частка цих трьох продуктів коливається в межах 56,3% – 59,1%.

Рейтинг виглядає так: 1 місце — кукурудза - 32 млн тонн (5,2 млрд дол. США), що на 11 млн тонн (1,7 млрд дол. США) більше ніж минулого року. Експортовано на 49 ринків, зокрема: 15 млн тонн – до ЄС, 4,2 млн тонн – Китай, 3,8 млн тонн – Єгипет, 2,8 млн тонн – Туреччина, 1,2 млн тонн – Ізраїль.

На другому місці – олія соняшникова. Україна займає перше місце за обсягами експорту соняшникової олії в світі, продавши на ринки країн світу

1629 тис. тонн олії, наростивши обсяги експорту у 3,7 рази. Минулого року зарубіжні поставки соняшникової олії вітчизняного виробництва становили 6107 тис. тонн. Експортували на 59 ринків, виручка склала 3,78 млрд. дол. США. Основні поставки були до Індії – 2,1 млн тонн (падіння на 20%), ЄС – 1,77 млн т (+37%), Китаю – 838 тис. тонн (+77%), Іраку – майже 400 тис. тонн.

На третьому місці – пшениця, експортовано 19,96 млн тонн (+3,5 млн тонн до минулого року) на 3,652 млрд дол. США виручки (+22%). Експорт суттєво поміняв географію: скоротився до ЄС – з 1,45 млн т до 0,6 млн т, Філіпін – з 1,7 млн т до 1 млн т. Туніс відзначився стабільним імпортом нашої пшениці 1 млн тонн. Туреччина збільшила імпорт в 4,7 рази – 1,16 млн тонн, Бангладеш – у 2,5 рази до 2,28 млн тонн. Лідером наразі по закупівлі української пшениці є Єгипет – 3,5 млн тонн (зростання у 2,6 рази). Загалом реалізації здійснювалася на 63 ринках.

2.3. Оцінка потенціалу розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі

Виявлення ключових аспектів щодо оцінювання стану та динаміки функціонування господарських формувань в аграрному секторі стає однією з актуальних проблем в економічній практиці та науці. Важливою складовою цієї проблеми є аналіз стану досліджуваної економічної системи. У зв'язку зі складністю одночасного контролю великої кількості різноманітних показників у фінансово-економічному аналізі значного поширення набули процедури комплексної оцінки, на підставі яких може обчислюватися рейтинг як узагальнена оцінка діяльності господарських формувань. Під рейтингом нами розуміється комплексна характеристика господарюючих суб'єктів аграрної галузі згідно з певною шкалою, де значення рейтингу – це елемент лінійно напів-упорядкованої множини.

Наведемо вихідні дані для рейтингової оцінки у вигляді матриці, тобто таблиці, де по рядках написані показники, а по стовпцях області та форми господарювання, за якими розглядаються показники. Розпочнемо з сільськогосподарських товаровиробників. За кожним показником знайдемо максимальне значення, яке занесемо в стовпець умовного еталонного року (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Матриця вихідних даних ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств в аграрному секторі України

Області	Поголів 'я ВРХ, тис. гол	в т. ч. поголів'я корів, тис. гол	Свині, тис. гол	Вівці та кози, тис. гол	Посівні площі, тис. га	Посівні площі зернові, тис. га	Посівні площі овочів, тис. га	Посівні площі кормових культур, тис. га
Вінницька	71,4	27,7	82,0	2,7	938	541	0,4	32,4
Волинська	36,7	15,9	52,0	0,5	209	107	0,4	10,6
Дніпропетровська	26,8	11,0	246,3	7,9	859	435	3,8	14,4
Житомирська	48,4	21,8	36,4	3,0	642	331	2,1	30,3
Закарпатська	0,3	0,0	9,7	1,0	30	16	0,0	0,4
Запорізька	16,6	6,0	127,2	22,0	852	497	0,5	14,1
Івано-Франківська	6,1	2,7	212,0	0,7	141	71	0,1	2,6
Київська	76,6	31,0	413,2	6,9	780	460	2,4	35,8
Кіровоградська	22,4	9,2	116,6	3,3	790	432	1,4	11,7
Львівська	9,8	4,2	209,9	1,0	312	158	3,3	6,7
Миколаївська	13,4	5,5	32,8	4,3	670	382	5,7	11,5
Одеська	18,3	7,6	60,5	33,6	914	558	2,5	21,5
Полтавська	119,2	52,7	206,7	7,0	1033	619	0,9	58,1
Рівненська	21,6	9,8	24,9	0,2	268	131	0,4	8,3
Сумська	62,2	27,1	51,1	4,5	851	520	0,4	22,5
Тернопільська	30,9	12,2	152,6	1,3	509	280	2,0	10,0
Харківська	79,3	31,3	115,7	5,2	1050	578	0,4	48,8
Херсонська	14,1	5,8	61,8	11,0	606	313	11,0	9,8
Хмельницька	53,5	22,6	151,4	3,6	787	413	0,4	23,4
Черкаська	105,6	41,6	194,4	2,1	780	469	9,9	47,0
Чернівецька	6,1	2,4	55,3	1,1	85	37	0,0	2,7
Чернігівська	88,8	37,9	113,3	1,6	970	630	4,0	38,6
Україна	960,8	400,3	3164,3	129,1	15053	8496	52,4	487,9
Еталон	119,2	52,7	425,9	33,6	1049,6	630,4	11,0	58,1

Джерело: сформовано та розраховано автором на основі даних [35]

В якості еталонну нами взято найкращий показник по областях.

$$E_{з.п.} = \frac{Побл}{E_n};$$

де, *Побл* – значення показника по області;

E_n – еталонний показник.

Вихідні показники матриці, стандартизуємо відповідно до еталонного значення показника (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Стандартизовані коефіцієнти ресурсного потенціалу
сільськогосподарських підприємств в аграрному секторі України

Області	Поголів'я ВРХ	в т. ч. поголів' я корів	Свині	Вівці та кози	Посівні площі	Посівні площі зернові	Посівні площі овочів	Посівні площі кормових культур
Вінницька	0,47	0,42	0,06	0,09	0,98	0,94	0,03	0,56
Волинська	1,00	1,00	0,17	0,07	0,90	0,77	0,11	0,76
Дніпропетровська	0,18	0,17	0,20	0,26	0,93	0,78	0,27	0,26
Житомирська	0,45	0,47	0,04	0,13	0,94	0,81	0,21	0,74
Закарпатська	0,04	0,01	0,17	0,68	0,69	0,61	0,01	0,15
Запорізька	0,11	0,10	0,10	0,73	0,93	0,90	0,04	0,25
Івано-Франківська	0,24	0,25	1,00	0,13	0,88	0,73	0,04	0,27
Київська	0,60	0,56	0,39	0,26	0,97	0,95	0,20	0,74
Кіровоградська	0,18	0,17	0,11	0,12	0,98	0,89	0,12	0,24
Львівська	0,18	0,18	0,46	0,09	0,90	0,76	0,64	0,32
Миколаївська	0,12	0,11	0,03	0,18	0,94	0,89	0,53	0,27
Одеська	0,11	0,11	0,04	1,00	0,90	0,91	0,17	0,35
Полтавська	0,71	0,73	0,15	0,20	0,98	0,98	0,06	0,91
Рівненська	0,47	0,49	0,07	0,02	0,92	0,75	0,10	0,48
Сумська	0,42	0,43	0,04	0,15	0,92	0,93	0,03	0,40
Тернопільська	0,38	0,35	0,23	0,08	1,00	0,91	0,27	0,33
Харківська	0,46	0,42	0,08	0,15	0,97	0,89	0,03	0,75
Херсонська	0,12	0,12	0,06	0,46	0,83	0,71	1,00	0,22
Хмельницька	0,42	0,41	0,14	0,14	0,99	0,86	0,03	0,49
Черкаська	0,85	0,78	0,19	0,08	1,00	1,00	0,85	1,00
Чернівецька	0,42	0,38	0,45	0,35	0,92	0,67	0,01	0,48
Чернігівська	0,52	0,51	0,08	0,04	0,90	0,97	0,25	0,59
Україна	0,38	0,36	0,15	0,24	0,94	0,88	0,22	0,50
Еталон	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі дослідження.

Для кожної аналізованої області значення її рейтингової оцінки

рівня самозабезпечення визначається за формулою:

$$P_{\text{обл.}} = \sqrt{(1 + P_{1j})^2 + (1 + P_{2j})^2 + \dots + (1 + P_{nj})^2}$$

де, P_{ij} – показник і-області (тис гол) j-форми.

Для об'єктивності подальших розрахунків оцінювання рівня самозабезпечення, оцінюванні показники зважено на частку землекористування в розрізі форм господарювання області до загального рівня землекористування.

$$K_{\text{обл.}} = \frac{P_{ij}}{S_{ij}}$$

де, P_{ij} – показник і-області (тис гол) j-форми; S_{ij} – частка у землекористуванні і-області j форми.

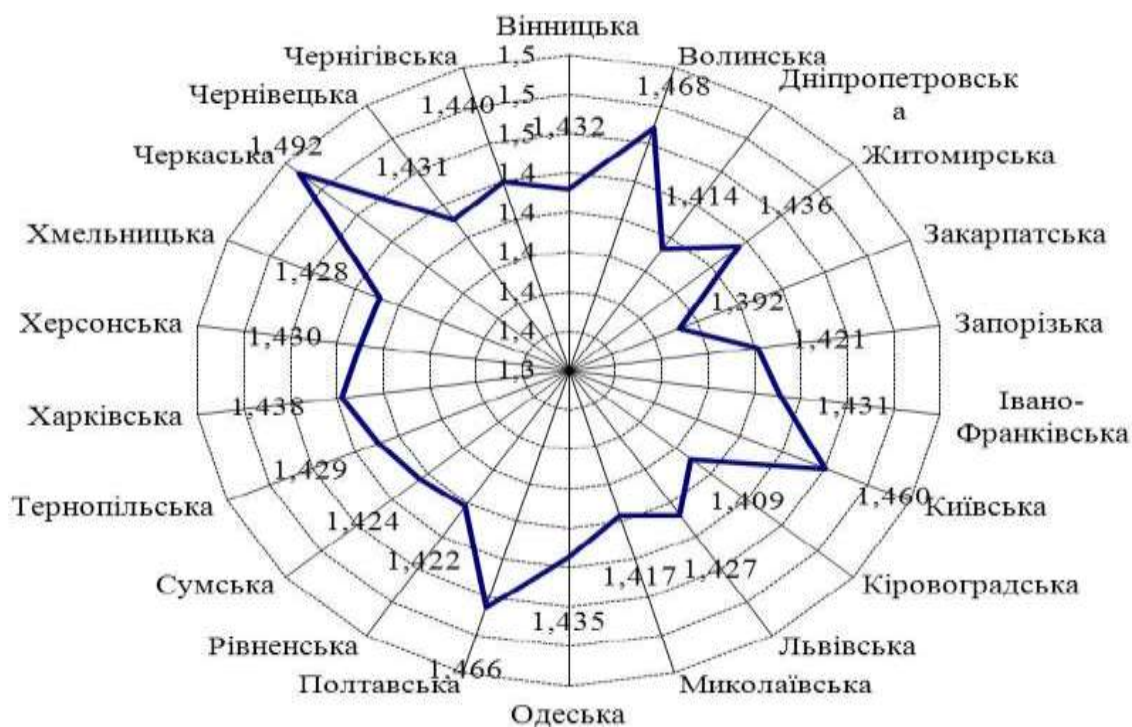

Рис. 2.3. Рівень ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

Ранжування проводиться в порядку зростання рейтингової оцінки. Найвищий рейтинг присвоюється сільськогосподарським підприємствам тієї області яка характеризується максимальним значенням порівняльної оцінки (показник $P_{обл.}$).[37]

Так, згідно проведеного розрахунку, найвищим рейтингом рівня самозабезпечення з позиції ресурсного забезпечення характеризується с-г. підприємства Черкаської області з показником в 1,492, другу позицію посідають с-г. підприємства Волинської області з показником в 1,468, третю – с-г. підприємства Полтавської області із показником 1,466, четверту – с-г. підприємства Київської області із показником 1,460 і замикають п'ятірку в рейтингу с-г. підприємства Чернігівської області із показником 1,466 (рис. 2.3)

Вихідні показники матриці даних випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення сільськогосподарськими підприємствами в аграрному секторі в Україні (табл. 4.16) стандартизуємо до відповідного еталонного значення показника, відповідно до формули 1 (табл. 2.6).

Ця діаграма може бути корисною для аналізу регіональних відмінностей і визначення пріоритетів для розвитку сільськогосподарської політики. Наприклад, регіони з нижчими показниками можуть потребувати додаткових інвестицій в технології, навчання або інфраструктуру для підвищення їх продуктивності. Водночас, регіони з високими показниками можуть слугувати прикладом успішних практик, які можуть бути адаптовані в інших частинах країни. Цей вид аналізу допомагає урядам та приватним компаніям краще розуміти, де і які ресурси потрібно вкладати для оптимізації виробництва та підвищення загальної ефективності аграрного сектору.

Цей вид аналізу допомагає урядам та приватним компаніям краще розуміти, де і які ресурси потрібно вкладати для оптимізації виробництва та підвищення загальної ефективності аграрного сектору.

Таблиця 2.6.

Матриця вихідних даних випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення сільськогосподарських підприємств в аграрному секторі в Україні

Області	Показник								
	Виробництво продукції ξ_{ij}	Рослинництво	Тваринництво	Урожайність зернових	Урожайність картоплі	Урожайність овочів	Виробництво м'яса у забійній масі	Молоко	Яєць
Вінницька	21947	14079	7868	2633	1	5	254	120	246
Волинська	6851	4415	2436	611	3	7	75	77	27
Дніпропетровська	6521	4336	2185	561	15	30	70	20	179
Житомирська	11362	10597	765	1699	25	6	10	88	64
Закарпатська	608	570	38	87	18	1	1	0	0
Запорізька	6928	6148	780	964	0	6	12	20	283
Івано-Франківська	3420	2095	1326	280	0	2	31	10	171
Київська	5604	3633	1971	689	7	9	33	45	572
Кіровоградська	15213	14349	865	2502	0	6	16	61	136
Львівська	3614	2922	693	393	16	9	17	9	21
Миколаївська	9332	8909	423	1300	1	275	3	39	98
Одеська	4812	4630	182	815	0	21	3	12	5
Полтавська	18064	15417	2647	3071	5	3	29	264	385
Рівненська	6089	5146	943	759	2	6	15	54	222
Сумська	19517	18296	1221	3400	5	2	14	138	143
Тернопільська	13560	12084	1476	1762	28	11	23	85	313
Харківська	7566	6568	997	915	0	7	15	87	110
Херсонська	12152	10766	1385	1199	8	488	8	43	737
Хмельницька	17792	15690	2102	2342	1	5	23	116	675
Черкаська	22488	13782	8707	2888	23	90	258	235	374
Чернівецька	2584	1876	708	225	0	1	17	12	63
Чернігівська	22982	21286	1696	4349	63	5	18	225	48
Україна	8443	6803	1640	1136	7	30	38	60	216
Еталон	22982	21286	8707	4349	63	488	258	264	737

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі даних [24].

Для кожної аналізованої області визначимо значення її рейтингової оцінки. Ранжування проводиться в порядку зростання рейтингової оцінки. Найвищий рейтинг присвоюється області з максимальним значенням порівняльної оцінки (показник $P_{об.}$). (рис. 2.4)

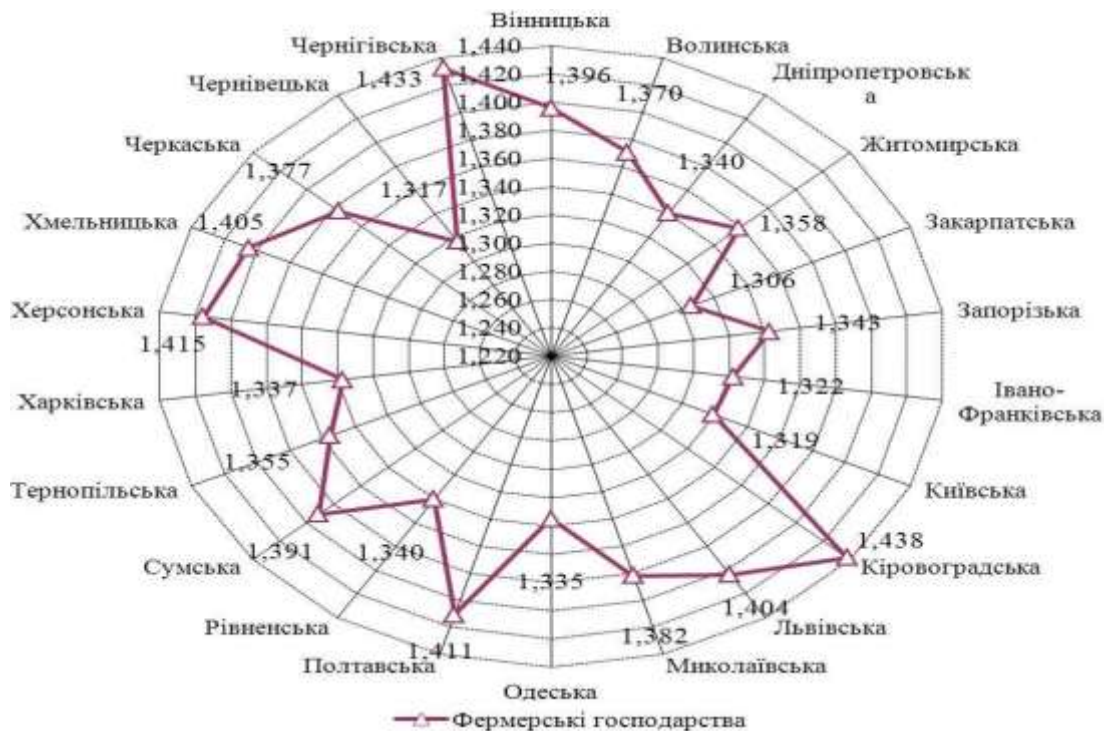

Рис. 2.4. Рівень випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення фермерськими господарствами в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

Як висновок, фермерські господарства означених областей відіграють важливу роль в рівні забезпечення продовольчої безпеки власного населення.

Для того щоб забезпечити відповідний рівень, представникам агробізнесу перш за все необхідно нарощувати конкурентні переваги в ресурсному потенціалі, а саме збільшувати поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз, розширювати посівні площі овочів, картоплі, зернових і кормових культур. Проте, все це неможливо без зростання додаткових фінансових ресурсів і належної державної підтримки аграрної сфери.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

3.1. Удосконалення механізмів державної фінансової підтримки аграрного підприємництва

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Удосконалення фінансово-економічних механізмів підтримки аграрного сектору економіки є важливою передумовою ефективної співпраці між Україною і країнами ЄС. На даний час склалась складна ситуація у реалізації взаємовигідної економічної співпраці між Україною і ЄС згідно із Асоціацією. Незважаючи на жорсткі вимоги Світової організації торгівлі (СОТ) та Асоціації щодо створення прозорої і відкритої зони вільної торгівлі і дотримання умов щодо недопущення створення штучних ринкових бар'єрів, таких як державна заборона імпорту та експорту, надмірного державного субсидіювання, що призводить до демпінгу цін на товари і тим самим викривлення ринкових умов взаємної міжнародної торгівлі, зарубіжні країни, впроваджують політику фінансово-економічної підтримки вітчизняних виробників на досить високому рівні, тим самим позитивно впливають на розвиток сільського господарства в своїх країнах, а український виробник, не маючи настільки потужної державної підтримки опинився в складній економічній ситуації, і неможливості конкурувати на ринках з іноземними країнами.

Продовження ігнорування державою проблем в АПК найближчим часом може привезти до занепаду вітчизняного аграрного сектору, адже працювати собі у збиток ніхто не буде, а це неминуче позначиться на вітчизняній економіці, яка на сьогодні майже наполовину залежить від аграрного сектору. Тому, держава повинна розробити низку механізмів для регулювання аграрного сектору, створення рівних умов господарювання і захисту своїх сільгоспвиробників як на національному, так і міжнародному

рівнях.

Дослідженнями в галузі державного регулювання аграрного сектору та розробками в сфері фінансово-економічних механізмів підтримки АПК займались наступні дослідники: Лупенко Ю. (соціально-економічні моделі розвитку аграрного сектору), Легкоступ І., Андрюк А., Петришин Л. (шляхи удосконалення державної підтримки аграрного сектору), Хорошун В., Калінчик М. (дослідження бюджетної підтримки аграріїв: міжнародний досвід застосування аграрних дотацій), Юрчишина С. (фінансові механізми державного регулювання АПК), Шпортюк Н., Пугач А., Добрунік Т. (проблеми податкового навантаження на аграрний сектор), Шишпанова Н., Совщак С., Мельник Ю., Третяк К., Танкалевська Н., Ярмоленко В. (аналіз зарубіжного досвіду аграрного страхування), Данкевич В., Макаренко Ю. (міжнародний досвід функціонування державних земельних банків), Криницька О., Ніколюк О., Плотницька С., Левчук Ю. (роль іпотечних відносин для розвитку сільського господарства). Серед зарубіжних вчених, які займались дослідженнями фінансово-економічних механізмів підтримки аграрного сектору економіки займались наступні вчені і дослідники: Andrljic B., Sostar M., Bodegrajak T., Greenville, J., Kawasaki K. and Beaujeu R. (питання розвитку аграрного сектору на глобальному рівні), M'barek R., Barrieri-Hurle J., Boulanger P., Caivano A., Ciaian P., Dudu H., Espinosa M., Fellmann T., Ferrari E., Gomez y Paloma, S., Gorrin Gonzalez C., Himics M., Louhichi K., Perni A., Philippidis G., Saltura G., Witzke P., Genovese G., Matthews A. (аналіз і прогнозування майбутніх реформ в сфері спільної аграрної політики ЄС після 2020 р.).

Україна підписавши Угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, 16 вересня 2014 року, яка повністю набрала чинності 01.09.2017 [6], виразила свій намір політичної, правової та економічної інтеграції з європейським співтовариством. Таким чином, Україна, в правовому сенсі, повністю визнає спільні цінності, на яких

побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права. Також ключовими елементами цієї Угоди є зобов'язання дотримуватись всіх принципів і положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), зокрема Гельсінського заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, заключних документів Мадридської та Віденської конференцій відповідно 1991 та 1992 років, Паризької хартії для нової Європи 1990 року, Загальної декларації прав людини ООН 1948 року та Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Відповідно до політичних зобов'язань, Україна визнає, необхідність впроваджувати політичні, соціально-економічні, правові та інституційні реформи з метою ефективного виконання цієї Угоди та будучи відданими рішучій підтримці цих реформ в Україні. Економічна інтеграція забезпечується, насамперед, створенням поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (далі - ПВЗВТ) як невід'ємної частини цієї Угоди відповідно до прав та зобов'язань, що випливають із членства Сторін у Світовій організації торгівлі (далі - СОТ), та за допомогою широкої регуляторної адаптації.

Для адаптації українського законодавства до поступового переходу на повну вільну торгівлю з ЄС було запроваджено 10-літній перехідний період, за який національні підприємства зможуть реструктурувати та модернізувати своє виробництво до нових конкурентних вимог та умов. Європейський Союз відкрив тарифні квоти на безмитний імпорт основних агропродовольчих товарів України, таких як зерно, м'ясо та молочні продукти та цукор, а іншим надав вільний доступ. В свою чергу, Україна знизила ввізні мита для ряду товарів, що ввозяться з Європейського Союзу. Близько 40% сільськогосподарських імпорتنих мит було знижено до нуля відразу після набуття чинності.

Аграрний сектор є первинним сектором економіки, який забезпечує діяльність всіх інших суміжних секторів, до яких відноситься: промисловість,

переробна галузь, транспортна, торгівельна, сфера послуг та інші. Тому всі країни світу, намагаються захищати свій продовольчий суверенітет і приділяють достатньо велику увагу розвитку аграрного сектора економіки. Так, для прикладу, розвинені країни світу, до яких входять країни Європейського Союзу ще в 1962 році затвердили Спільну аграрну політику (The Common Agricultural Policy (далі - CAP)), яку затверджують на кожні наступні 7 років [18].

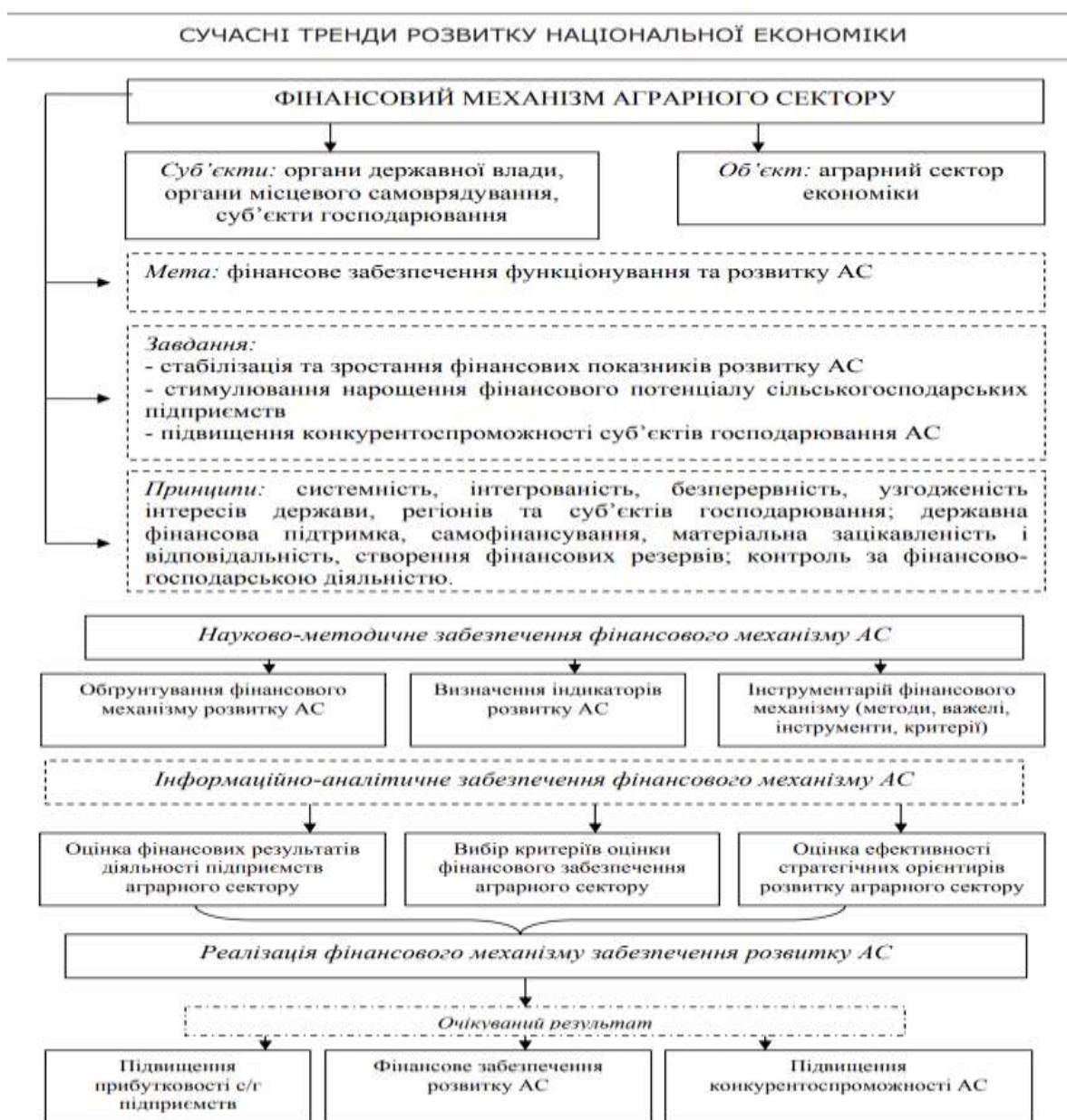

Рис. 3.1. Структура фінансового механізму розвитку аграрного сектору економіки

Джерело: Сформовано автором на основі досліджень.

Розумне використання природних ресурсів має важливе значення для виробництва продуктів харчування та якості життя для теперішніх та наступних поколінь [8]. Для найкращого вироблення законодавства та політики, що регулюють сільське господарство, Європейська Комісія, яка є вищим органом виконавчої влади ЄС, який виконує ролі і функції уряду у системах національних держав, регулярно консультиється із зацікавленими сторонами, громадянами, постійно співпрацює із сільськогосподарськими комітетами. Створені експертні групи, які надають інформацію та свої висновки Європейській Комісії, наприклад, робоча група з питань сільськогосподарського ринку щодо недобросовісної торгівлі та ін.

Рис. 3.3. Чинники впливу економічного середовища на фінансовий механізм аграрного сектору України

Джерело: Сформовано автором на основі досліджень.

Фінансовий механізм аграрного сектору – це сукупність фінансових методів та важелів, нормативно-правового, інформаційного та ресурсного забезпечення, що сприяють організації процесу планування, стимулювання та раціонального використання фінансових ресурсів аграрних підприємств з метою забезпечення процесу розширеного відтворення й отримання корисного ефекту.

Фінансовий механізм аграрного сектору відображає традиційну систему методів та інструментів акумуляції фінансових ресурсів і фінансування видатків на основі розроблених і затверджених програм та концепцій фінансового забезпечення.

Це вимагає побудови його оптимальної моделі, що забезпечує реалізацію стратегії розвитку підприємств галузі, а також державного регулювання цих процесів з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників впливу економічного середовища на фінансовий механізм вітчизняного аграрного сектору.

Принагідно зазначимо, що фінансовий інструментарій стимулювання аграрного сектору економіки в Україні є недосконалим як на національному, так і регіональному рівнях, передусім, через брак чітких правил розподілу коштів на пріоритетні напрями розвитку сільського господарства та переробно - харчової промисловості, між суб'єктами господарювання різних форм власності тощо. Адже переваги надають зазвичай потужним підприємствам чи їх об'єднанням, які посилюють і без того міцне монопольне становище на внутрішньому ринку та створюють додаткові конкурентні переваги виходу на зовнішні ринки збуту.

Тому потрібно вдосконалювати фінансовий механізм забезпечення розвитку аграрного сектору, зокрема шляхом оптимізації траєкторії розвитку не лише великих підприємств, а й враховувати інтереси дрібних сільськогосподарських виробників, сприяючи тим самим збільшенню темпів розвитку аграрної промисловості.

3.2. Підвищення ефективності податкового регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі

Сьогодні в Україні залишається невирішеним надзвичайно актуальне питання ефективного формування податкової системи. До проблеми оподаткування необхідно підійти комплексно, з урахуванням як критично засвоєного зарубіжного досвіду, так і вітчизняних особливостей та чітко визначених перспектив і напрямків розвитку. Відсутність бачення перспектив, невизначеність пріоритетів, цілей і механізмів їх реалізації, за відсутності розвинених інститутів демократичної, правової держави і громадянського суспільства, тобто шлях спонтанного розвитку, унеможлиблює побудову в країні соціально-орієнтованої економіки.

Актуальним питанням удосконалення чинної податкової системи України присвячено чимало наукових праць. Теоретичним, методологічним і практичним питанням становлення податкової системи та податкового регулювання приділено достатньо уваги відомими вітчизняними економістами, серед яких: В. Андрущенко, О. Василик, В. Вишневський, А. Даниленко, Т. Єфименко, Ю. Іванов, А. Крисоватий, І. Луніна, В. Мельник, П. Мельник, В. Опарін, Ю. Пасічник, А. Соколовська, Л. Тарангул, В. Федосов, Л. Шаблиста, С. Юрій та багатьма іншими.

У розробку їх теоретико-прикладних засад помітний внесок зробили такі визнані дослідники, як В. Борисова, П. Гайдуцький, О. Гудзь, М. Дем'яненко, Д. Дема, Н. Дорош, П. Лайко, П. Саблук, П. Стецюк, В. Синчак, Л. Худолій, А. Чупіс, Л. Тулуш та ін. Ними розглядалося широке коло питань пошуку резервів системи фінансових регуляторів за допомогою податкових механізмів в царині аграрного сектору країни. Однак малодослідженими залишаються окремі проблеми удосконалення чинного механізму функціонування податкової системи з урахуванням негативних наслідків загострення економічної кризи.[41]

Побудова в Україні правової держави неможлива без створення системи достатніх інституціональних обмежень фіскальної політики. Метою її створення є стримування зростання державних видатків за межі суспільно необхідних функцій держави і, відповідно, податкового тягара - за оптимальні межі.

Відправною точкою реформування податкової системи України є визнання того факту, що в основному вона вже склалася, і попри всі свої недоліки не повинна розглядатися як така, що має підлягати докорінному реформуванню. Це означає перш за все необхідність відображення на законодавчому рівні вимоги забезпечення незмінності складу її ядра. Це дало б можливість переключити увагу на пошуки шляхів удосконалення чинної податкової системи. Щодо другорядних у фіскальному відношенні податків, то склад їх може переглядатися на основі порівняння їхньої ефективності (зіставлення надходжень від цих податків з витратами на їх стягнення).

Для створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні виключно важливим є узагальнення та врахування іноземного досвіду податкової підтримки інвестицій, оцінка тенденцій податкового регулювання.

Інвестиційні пільги, що застосовуються при справлянні податку на прибуток (дохід), у всіх країнах Заходу схожі: прискорена амортизація, інвестиційний податковий кредит, інвестиційна податкова знижка, податкові канікули та неоподатковувані резерви інвестиційного призначення. Вказані форми пільг дають аналогічні результати при їх застосуванні – збільшення прибутку підприємства після сплати податку (чистого прибутку).

Відмінності між ними полягають не тільки у часі розподілу економії податків для фірми, що їх використовує, але й у механізмі їх впливу на економіку підприємства.

Наступними пільгами, що спрямовані на підтримку інвестиційної діяльності є податкова знижка та податковий кредит.

Інвестиційна податкова знижка передбачає право підприємств зменшувати прибуток до оподаткування на певний відсоток зазначених

витрат. Тобто надається термінова податкова знижка (пільга) підприємствам, що здійснили інвестиції капітального характеру та витрати на НДДКР через пряме зменшення оподатковуваного прибутку на повний чи частковий обсяг зазначених витрат підприємств.

Інвестиційний податковий кредит - це відстрочка плати податку на прибуток, що надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений строк із метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм із наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, отриманого внаслідок реалізації інноваційних програм.

Таким чином, аналіз податкового регулювання в європейських країнах свідчить про те, що в ЄС застосовується система пільг, які в основному носять інвестиційно-економічний характер. (табл. 3.1)

Таблиця 3.1.

Пільги з податку на прибуток, що застосовуються в ЄС

Країна	Диференційовані ставки оподаткування	Неоподатковувані резерви	Прискорена амортизація	Інвестиційна податкова знижка	Інвестиційний податковий кредит	Податкові канікули	Спрощений режим оподаткування
Австрія	-	+	+	-	-	-	-
Бельгія	+	+	+	+	-	-	+
Великобританія	+	+	+	+	-	-	+
Греція	+	+	+	-	-	-	+
Данія	+	+	+	+	-	-	+
Ірландія	+	+	+	-	+	-	+
Італія	+	+	+	+	-	+	-
Іспанія	+	+	+	+	+	-	+
Люксембург	+	+	+	-	+	-	-
Нідерланди	+	+	+	+	-	-	+
Німеччина	-	+	+	-	-	-	-
Португалія	+	+	+	+	+	+	-
Фінляндія	-	+	+	-	-	-	+
Франція	+	+	+	-	+	+	-
Швеція	+	+	+	-	-	-	-

Джерело: напрацювання автора

Таким чином, у світовій практиці податкового стимулювання інвестиційної діяльності використовуються різноманітні інструменти податкового регулювання, вибір яких обумовлений специфікою розвитку

національної економіки та завданнями податкової політики конкретної країни.

Іншою податковою пільгою, що сприяє збільшенню ефективності інвестиційної діяльності, є податкові канікули. Зміст цієї пільги полягає у тому, що суб'єкт господарювання звільняється на визначений час (як правило, до п'яти років або на термін відшкодування підприємством витрат на капітальні інвестиції) та при додержанні певних умов від сплати податку на прибуток (дохід). Це дозволяє тимчасово зменшити податкове навантаження на таких платників, що дає їм змогу вивільнити певну суму коштів для розвитку підприємницької діяльності, в тому числі й для фінансування інвестицій.

Подальше удосконалення податку на прибуток слід підпорядковувати передусім меті стимулювання інвестиційної активності аграрних підприємств, науково-технічного прогресу [1]. Є два шляхи реалізації цієї мети: зниження ставки податку і запровадження інвестиційних податкових пільг. У процесі удосконалення податку на прибуток аграрних підприємств, необхідно вирішити також проблему необґрунтованого перенесення підприємствами, що не можуть ефективно господарювати в ринкових умовах, своїх балансових збитків на наступні податкові періоди, що стало одним з основних каналів уникнення податку на прибуток. З цією метою варто було б надавати право переносити балансові збитки на наступні податкові періоди лише новоствореним підприємствам, а також підприємствам, що здійснюють інновації.

Найбільш дієвим та вагомим важелем непрямої податкової підтримки сільськогосподарських виробників є функціонування спеціального режиму та механізму справляння податку на додану вартість (ПДВ). Суть його полягає в акумуляції сум ПДВ при здійсненні операцій з продажу власної виробленої сільськогосподарської продукції. Даний режим акумуляції є неоднозначним, має як позитивні, так і негативні сторони. До числа останніх слід віднести неврахування природи ПДВ через позбавлення виробників можливості

отримання бюджетного відшкодування, внаслідок чого вони ставляться в нерівні умови господарювання; циклічність та нерівномірність у накопиченні сум ПДВ, певний дестимулюючий вплив на інвестиційну діяльність; використання даного режиму в схемах оптимізації податкового навантаження, що призводить до бюджетних витрат. Спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість потребує розв'язання двох найбільш проблем: проблеми від'ємної різниці між сумою податкових зобов'язань платника і сумою податкового кредиту та проблеми перегляду системи податкових пільг.

Отже, важливим аспектом вдосконалення інструментарію прямого оподаткування є встановлення об'єктивних критеріїв обмеження можливості застосування спец режиму прямого оподаткування на базі грошової оцінки сільгоспугідь суб'єктам у яких такі угіддя не є основним засобом виробництва.

Нині для аграрного сектора України актуальним є питання побудови ефективнішої податкової системи [2]. Для сільськогосподарських товаровиробників формування сприятливої податкової політики має здійснюватися з урахуванням особливостей галузі та підтримки соціальних стандартів для працівників сільськогосподарських підприємств.

Вектор удосконалення податкової системи має бути спрямований у бік переходу від фіскальної до стимулюючої функції податків та залежати як від якості податкового законодавства, так і від макроекономічного стану економіки країни, зумовленого грошово-кредитною та фінансовою системою, соціальною політикою.

Основними напрямками реформування податкової системи в Україні є:

- зниження загального рівня податкового навантаження;
- забезпечення і реалізація інвестиційної та соціальної спрямованості податкової системи;
- поліпшення адміністрування податків та податкової дисципліни.

Головним стимулом для активізації розвитку підприємництва у сільській місцевості та поштовхом для інвестиційного процесу може бути реальне зниження податкового тиску.

Для аграрного сектора основною базою для оподаткування мають стати земля і прибуток. Це підтверджується світовим досвідом: близько 80 % усіх надходжень від прямих податків сільськогосподарських товаровиробників забезпечують два податки: земельний і прибутковий (на доходи фізичних і юридичних осіб). Крім того, у більшості країн світу прибутковий податок диференційовано. Сільськогосподарські товаровиробники користуються й такими пільгами, як нижчі ставки податку; запровадження неоподаткованого мінімуму; повне звільнення від сплати податків, якщо рівень доходів є нижчим за мінімальний оподаткований рівень.

Як вже зазначалось вище, «Державна цільова програма розвитку українського села на період 2015 року» передбачає поступову трансформацію непрямой державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням вимог СОТ. З огляду на це, пропонується на період дестабілізації економічної обстановки у світі зберегти існуючий режим акумуляції коштів ПДВ. Така позиція дозволить максимально зберегти непрямую підтримку на певний час, механізм якої практично виключає адміністративне втручання розподілу дотацій селянам. Водночас слід зауважити, що в умовах тенденції зростання цін на сільськогосподарську продукцію та харчові продукти сума, яку акумулюють сільськогосподарські підприємства на своїх спеціальних рахунках, постійно зростатиме і може досягти рівня, який перевищить дозволений відповідно до вимог СОТ (це складає близько 4,5 млрд. грн.).

Природа ПДВ, а особливо механізм його справляння, має складний характер, що призводить до зловживань, як зі сторони платників цього податку, так і зі сторони держави, котра не завжди відшкодовує, або своєчасно відшкодовує ПДВ. Крім того, існує певний фактор соціальної несправедливості, що стосується пересічного покупця (фізичної особи), яка

скажімо купуючи готову продукцію - продукти харчування, автоматично стає платником ПДВ, суму якого лічені особи компенсують, оскільки процедура досить складна і часомістка. Навіть якщо максимально вдосконалити механізм справляння даного податку, виключивши можливості зловживань, все одно залишаться певні недоліки, які неможливо виправити. Тому, на нашу думку, в середньостроковій перспективі, необхідно замінити ПДВ на соціальний податок з продажу (реалізації). В умовах України ставка такого податку може бути на рівні 6-7 %. Даний податок сприятиме посиленню соціального захисту населення та зниженню рівня інфляції.

Напрямами вдосконалення механізму земельного оподаткування мають стати [4]:

- запровадження двох складників податку за угіддя на визначених засадах;

- переорієнтація механізму податку на територіальні засади справляння, включення його до складу місцевих податків;

- уточнення методики визначення бази податку з метою забезпечення оподаткування реального рівня рентних доходів сільськогосподарських виробників;

- передбачення практики періодичного (раз у 3-5 років) уточнення бази податку (диференціального доходу) з використанням кількох варіантів розрахунків;

- обґрунтування оптимального розміру ставок податку для посилення його ролі в системі оподаткування суб'єктів аграрного виробництва та належного наповнення місцевих бюджетів.

Підбиваючи підсумок, доходимо таких висновків. Формування ефективної податкової політики для функціонування сільськогосподарських підприємств рекомендуємо здійснювати в наступній послідовності виконання:

- 1) оцінка стану фінансово-господарської діяльності підприємства;

- 2) визначення напрямків розвитку виробництва на перспективу та джерел фінансування;
- 3) розрахунок податків, враховуючи оцінку стану діяльності підприємства;
- 4) розрахунок податків із врахуванням перспективних напрямків розвитку сільськогосподарських підприємств;
- 5) вибір оптимальної організаційної форми господарювання з метою мінімізації податкових платежів;
- 6) аналіз можливості зменшення бази оподаткування за рахунок використання прямих і непрямих податкових пільг відповідно до чинного законодавства;
- 7) розробка обґрунтованої і законодавчо врегульованої методики визначення об'єкта і бази оподаткування для теперішньої діяльності;
- 8) розробка методики визначення об'єктів і бази оподаткування із врахуванням перспективного плану розвитку діяльності підприємства;
- 9) оцінка ефективності податкової політики і впливу на прибутковість аграрного бізнесу.

3.3. Удосконалення механізмів стимулювання інвестиційної діяльності аграрного підприємництва

В умовах сприятливої для українських сільгоспвиробників кон'юнктури світових ринків продовольства та сировини для виробництва біологічного палива, важливого значення набуває створення відповідних інституціональних передумов для нарощення обсягів інвестування сільськогосподарського виробництва та переробного сегмента АПК. Виходячи з існуючих трендів розвитку вітчизняного аграрного сектору, особливого значення набуває розширення спектра форм та методів інвестиційного забезпечення відтворення переробно - харчових виробництв, щоб на порядок збільшити обсяги

виробництва продукції з високою доданою вартістю та підвищити рівень соціальної ефективності використання агроресурсного потенціалу через збільшення рівня зайнятості населення і підвищення доходів домогосподарств. [8]

Збільшення інвестиційних потоків в аграрний сектор, як показує передова світова практика, залежить від ефективності системи стимулювання інвестиційної діяльності, яка передбачає комплекс інституціональних передумов, фіскальних та фінансово-кредитних важелів стосовно підвищення зацікавленості інвесторів-резидентів та інвесторів-нерезидентів в нарощенні фінансування проектів розширення виробничих потужностей в сировинному та переробному сегментах АПК, а також стосовно впровадження сучасних технологій, в тому числі еколого-орієнтованих, як в процес виробництва сільськогосподарської сировини, так і в переробно-харчові виробництва. Система стимулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі має бути зорієнтована на диверсифікацію форм, методів та інструментів інвестування через розбудову національного фондового ринку, що збільшить приплив портфельних інвестицій; впровадження угод державно-приватного партнерства, особливо в частині утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв АПК; запуск повноцінного ринку сільськогосподарських земель, що дасть змогу ідентифікувати реальних власників земельного капіталу і запустити класичні механізми здійснення іпотечно-заставних операцій, а також сек'юритизації земельних активів.

Окремі аспекти стимулювання інвестиційної діяльності з урахуванням української специфіки комплексоутворення в аграрному секторі, а також особливостей інституціональних трансформацій в його основних сегментах (сільськогосподарське виробництво, переробнохарчова промисловість) розглядаються в працях О.Варченко, О. Гаврилюка, Т. Колесник, Ю. Лупенка, М. Однорог, О. Підвальної, Л. Рибіної, М. Стариченко, І. Траханова. Деякі підходи вчених стосуються фундаментальних основ стимулювання інвестиційної діяльності, зокрема принципів здійснення інвестиційної політики, а інші —

формування сприятливих інституціонально-організаційних, податкових та майнових передумов здійснення інвестиційного процесу. (Рис. 3.3)

Рис. 3.3. Класифікація особливостей інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств

Джерело: Сформовано автором на основі досліджень.

Зокрема інвестиційну політику в аграрному секторі, на думку М. Однорог, слід здійснювати на основі таких принципів: послідовне збільшення частки власних коштів підприємств у загальному обсязі капітальних вкладень; розширення практики спільного державно-комерційного фінансування проектів; посилення контролю з боку держави за цільовим витрачанням коштів державного бюджету, спрямованих на інвестиції; розширення практики страхування і гарантування підтримуваних державою інвестиційних проектів; стимулювання іноземних інвестицій.

Наведені принципи повною мірою охоплюють прикладний аспект інвестування і зорієнтовані на активізацію внутрішніх джерел фінансування капітальних вкладень, а також передбачають важливий аспект стимулювання залучення інвестицій — страхування інвестиційних ризиків. Але в умовах інтернаціоналізації та глобалізації інвестиційних потоків, зокрема в агропродуктових ланцюгах доданої вартості, вони мають бути доповнені

принципами, які передбачають диверсифікацію форм інвестування, зокрема нарощення обсягів портфельних інвестицій.

Виходячи з базових трендів на світовому ринку сільськогосподарської продукції та вагомості впливу транс - акційних витрат на ефективність діяльності суб'єктів аграрного підприємництва і конкурентоспроможність сільськогосподарської і харчової промисловості, фактором стимулювання активізації інвестиційної діяльності розглядається агропромислова інтеграція. Для активізації інвестиційної діяльності, на переконання І. Траханова, особливе значення має розвиток інтеграційних процесів у сфері агропромислового виробництва. Створення аграрно-промислових підприємств, характерною особливістю яких є замкнуте коло виробничого процесу, що органічно поєднує виробництво, переробку, зберігання і реалізацію готового продукту, значно прискорює вкладення капіталу для примноження прибутку, отримання вищих показників господарської діяльності та досягнення соціально-економічного ефекту в аграрній сфері [3].

Формування агропродуктових ланцюгів замкненого циклу виробництва дійсно є важливим чинником інвестиційної привабливості, оскільки унеможлиблює ризики недоступності або ж значного подорожчання сільськогосподарської сировини для переробних виробництв, які виробляють левову частку продукції з високою доданою вартістю і виступають інноваційним ядром корпоративно-кластерних агропромислових об'єднань.

Інвестиційна діяльність є важливою передумовою для розвитку національної економіки та підвищення рівня внутрішніх доходів країни. В контексті розвитку сировинної спрямованості економіки активізація інвестиційної діяльності може забезпечити розширення диверсифікації та поглиблення спеціалізації країни на світовому ринку, що позитивно відзначиться на позиціях національної грошової одиниці та платіжному балансі країни. В теперішніх реаліях основною точкою росту в Україні є сільське господарство, котре потенційно може забезпечити розширене відтворення потенціалу суміжних галузей, в першу чергу, переробно-харчових виробництв, як при вертикальній, так і при горизонтальній

інтеграції. Соціально-економічне піднесення будь-якої країни в період посилення глобалізації та інтеграції світової економіки значною мірою залежить від обсягів залучення іноземних інвестицій та зростання інвестиційної активності компаній-резидентів. Іноземні інвестори, в першу чергу, приватні, надзвичайно повільно входили і входять на вітчизняний інвестиційний ринок через відсутність сучасного механізму регулювання інвестиційної діяльності на основі дотримання конкурентного законодавства.

Основні тенденції в динаміці питомої ваги прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та мисливське господарство свідчать про суперечливі процеси, які мають місце в аграрному секторі України, і певною мірою відображають український феномен "ресурсного прокляття" у зв'язку з нарощенням експорту, як правило, сільськогосподарської сировини, що залишає вітчизняних виробників поза глобальними ланцюгами доданої вартості.

Сучасна система стимулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі має передбачати диверсифікацію методів та інструментів податкового стимулювання модернізації та реконструкції основного капіталу сільськогосподарського виробництва та переробно-харчового сегменту АПК, удосконалення методів державного регулювання інвестиційної діяльності через прийняття і реалізацію державних інвестиційних програм стосовно підвищення техніко-технологічного рівня переробки сільськогосподарської сировини. В доповнення до вище перерахованих напрямків покращення інвестиційної активності в аграрному секторі потрібно також чітко визначити умови володіння, користування і розпорядження сільськогосподарськими землями та прийняти антимонопольні заходи щодо припинення недобросовісної конкуренції на аграрних ринках.

Перспективним напрямом нарощення інвестицій в переробно-харчовий сегмент АПК є налагодження виробництва біопалива на незадіяних площадках підприємств спиртової промисловості, що дасть можливість збільшити інвестиційні потоки в модернізацію галузі та зміцнити енергетичну самодостатність господарського комплексу України.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі висвітлено теоретико-методологічні положення та представлено нове вирішення проблем з удосконалення інституціональних засад розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки, що дозволило зробити наступні висновки:

1. Встановлено що інституціоналізм відображає транс - дисциплінарний підхід, в якому підхід або бачення економічних подій ґрунтується не на чисто економічних проблемах, а економічних проблемах у взаємозв'язку з соціальними, політичними, етичними і правовими, а важливими чинниками є «інституції» – норми, звичаї поведінки в суспільстві, та «інститути» – закріплення норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ як основних одиниць інституціональної теорії, головними пояснювальними чинниками поведінки економіки, підприємництва тощо. Доведено що такий підхід, здатний пояснити інституціональні засади розвитку підприємницької діяльності з точки зору інших суспільних дисциплін, що ґрунтується на ролі інститутів як основи для створення середовища розвитку інституту підприємництва, в яких особливо відображається роль таких інституцій, як політичні, економічні, ринкові, в поєднанні з інституційними домовленостями всередині держави.

2. Доведено, що за своїм змістом розвиток підприємницької діяльності реалізується через інститут ринкової економіки, базується на креативній ідеї, реалізованій підприємцем на власний страх і ризик з метою отримання прибутку, а форма підприємства в аграрному секторі економіки – це спосіб організації підприємницької діяльності в рамках встановлених нормативних вимог та традицій.

3. Аграрне підприємництво є інституціональною основою сталого розвитку аграрного середовища та сільських територій, сегментованою відповідною системою аграрних підприємств, різних організаційних форм, що ідентифікуються відповідно до сформованих критеріїв їх інституційно-

правової та ресурсно-економічної кодифікації.

4. Теоретично доведено що розвиток сімейного фермерства в ринковому механізмі господарювання визначається інституційно-правовим статусом та інституціональними формами розвитку. Встановлено, що формалізація, окрім передбачення інституційної форми сімейного фермерського господарства в правовому полі, надає формалізаційного розуміння інституційного критерію – обсяг землі (землеволодіння), іншим – праця власників та членів його родини. Із запровадженням інституту сімейного фермерства, підприємництво набуватиме відносно завершеного статусу.

5. Дослідженнями встановлено, що в ефективності розвитку підприємницької діяльності існує явний дефіцит концепцій, опрацьованих не тільки на теоретичному рівні, а й на емпіричному, тобто доведених до практичного застосування щодо конкретного «проблемного поля». Підтверджено, що розвиток методологічних основ дослідження дозволяє розмежувати термінологічний апарат інституціонального середовища на «дослідження інституційного середовища» та «оцінку інституційного середовища».

6. Встановлено тренд методичних положень індикативної оцінки розвитку аграрних підприємств. У контексті зазначеного ідентифіковано проєкцію методичного підходу до індикативної оцінки розвитку аграрного підприємництва з відповідним методичним інструментарієм – індикаторами ефективності розвитку аграрних підприємств. Основу методичних засад втілення відповідних методичних конструкцій становлять індикатори, які забезпечують ідентифікацію параметрів, з відповідним оцінюванням найбільш загальних і дотичних один до одного показників результативності бізнес- процесів, господарських взаємодій, інституціоналізації до умов ринку, соціального розвитку з урахуванням особливостей організаційно-правової форми.

7. Досвід країн ЄС доводить, що імпорт більш ефективних інститутів

регулювання та підтримки сільськогосподарських товаровиробників дозволяє адаптувати найбільш дієві з них у сучасний аграрний сектор економіки, при імпорті ринкових інститутів у практиці перш за все слід оцінювати їх відповідність інституційним та соціально-економічним умовам розвитку як сектору, так і підприємницької діяльності.

8. У роботі обґрунтовано ключові стратегічні пріоритети в реалізації напрямів стимулювання розвитку форм господарювання та сільського підприємництва через удосконалення організаційно-економічного середовища діяльності суб'єктів малого підприємництва, визначено набір ключових інституціональних елементів стратегічного забезпечення сталого розвитку підприємництва у вигляді схематичного переходу від місії організації в цілому до цільових завдань, що формулює стратегію його розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.
2. Баланс та споживання основних продуктів харчування населення України: стат. зб. К., 2020
3. Богадьорова Л. М. Роль господарств населення у розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Регіональні проблеми України. Географічний аналіз та пошук шляхів : зб. наук. праць / ред. О. Г. Топчієва та ін. Херсон: ПП Вишемирський, 2011. С. 36-40.
4. Бондарь С.В. Методика оценки результатов трансформации сельских малых субъектов хозяйствования. Агропанорама. URL: <http://ap.bsatu.by/kategorii/11-tekhnicheskij-servis-v-apk-ekonomika/271-metodika-otsenki-rezultatov-transformatsii-selskikh-malykh-sub-ektov-khozyajstvovaniya>
5. В Україні збільшиться кількість сімейних молочних ферм URL:<https://kurkul.com/news/19722-v-ukrayinizbilshitsyakilkist-simeynihmolochnih>
6. Васильєв В. П. Сільський зелений туризм. Туризм сільський, зелений. 2007. № 4. С. 4-6.
7. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О.Е. Вільямсон. К.: Вид-во, АртЕк. 472 с.
8. Власенко І. В. Особливості сільського зеленого туризму та перспективи його розвитку в Україні. Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 37-41.
9. Геєць В. М. Соціалізація, соціальні інновації та соціальна взаємодія бізнесу й держави. Український соціум. 2020. № 3 (74). С. 9-23.
10. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. Київ: Інститут економічного прогнозування, 2000. 344 с.
11. Годар, Дж. (2002). Інституційне середовище, практика роботодавців

та держави в умовах ліберальної ринкової економіки. Промислові революції: журнал економіки та суспільства, 249-286. Doi: 10.1111 / 1468-232X.00245

12. Голомб В. Місце показників фондового ринку в системі циклічних індикаторів. Ринок цінних паперів України. Київ: КНЕУ 2009. № 3/4. С. 95-100.

13. Губені Ю. Розвиток інституційного середовища аграрної трансформації / Ю. Губені / Аграрна економіка. 2010. Т.3, № 1-2. С. 94-99.

14. Егерт Б. (2016). Регулювання, інституції та продуктивність: нові макроекономічні дані з країн ОЕСР. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 106 (5), 109-113. Doi: 10.1257 / aer.p20161026

15. Іванченко В. О. Дослідження взаємодії інституцій та підприємництва в процесі сталого розвитку. Ефективна економіка. Електронне наукове фахове видання. 2021. № 1. 5 с. 86.

16. Іванченко В. О. Стратегічні напрями формування механізмів забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2020. Том 25. Вип. 6 (85). С. 138-142. 87.

17. Іванченко В. О. Теоретико-методологічні основи оцінки економічної складової сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Інтелект XXI*. 2020. № 6. С. 44-47. 88.

18. Іванченко В. О. Теоретичні-методичні основи формування показників оцінки сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. Електронне наукове фахове видання. 2020. № 22. 7 с.

19. Іванченко В. О., Шпикуляк О. Г. Формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 114-122.

20. Кабальєро, Г. і Сото, Д. (2015). Різноманітність та зближення теорій інституційних змін: оригінальний інституціоналізм та нова інституційна економіка. *Журнал економічних питань*, 4 (49), 947-977. Doi: 10.1080 / 00213624.2015.1105021

21. Казелет, М. (2004). Інституційна побудова ринку в економіці знань. Економіка UNAM, URL: <http://www.scielo.org.mx/scielo.php?pid=S1665-952X2004000200005>
22. Корчинська О. О. Оцінка стану підприємництва у сфері сільського зеленого туризму в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2015. Вип. 10. С. 139-143.
23. Коуз, Р., Х. (1960). Проблема соціальних витрат. URL: <http://www2.econ.iastate.edu/classes/tsc220/hallam/Coase.pdf>
24. Лиса О. В., Андрушко Р. П. Сільський зелений туризм: стан та перспективи розвитку. Сталий розвиток економіки. 2012. № 5 (15). С. 158–161.
25. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституційні засади / Ю. М. Лопатинський. Чернівці: Рута, 2006. 344 с.
26. Лузан О. Ю. До питання формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва. Економіка АПК. 2014. № 4. С. 106-111.
27. Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с. 170.
28. М. Й. Малік, В. А. Мамчур, О. Г. Шпикуляк. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. Економіка АПК. 2017. № 12. С. 5-13.
29. Малік М. Й., Мамчур В. А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. Економіка АПК. 2019. № 4. С. 39-52.
30. Малік М. Й., Мамчур В. А., Шпикуляк О. Г. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. Економіка АПК. 2017. № 12. С. 5-13.
31. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація і ефективність. Економіка АПК. 2010. №7. С. 132-139.

32. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. Економіка АПК. 2017. №12. С. 5-10
33. Міщенко Д. А. Особливості інституційного розвитку аграрного сектору економіки України / Д. А. Міщенко // Економіка та держава. 2011. № 11. С. 134-137.
34. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюби. К. : Основи, 2000. 198 с
35. Норт, Д., С. (1990). Інститути, інституційні зміни та економічні показники. Чилі: Фонд економічної культури. URL: <https://es.scribd.com/doc/212845951/Douglass-North-Instituciones-Cambio-Institucional-y-Desempeno-Economico-parte-Primer>
36. Норт, Д., С. (1994). Економічні показники у часі. Американський економічний огляд, 3 (84), 359-368. URL: <http://www.jstor.org/stable/2118057>
37. Норт, Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт, Даглас. К. : Основи, 2000. 198 с.
38. Олійник А. Д. Методологічні основи формування інноваційних кластерних структур / А. Д. Олійник // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. Вип. V, т. 1. / за ред. І. Г. Ткачук. Івано-Франківськ, 2009. С. 170-178.
39. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019, 212с.
40. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку(2015).URL: <http://21.helsinki.org.ua/files/docs/1549390386.pdf>
41. Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. Київ: Логос, 2003. 266 с.
42. Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / О. В. Раєвнева. Харків, 2006. 496 с.
43. Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері:

доп. на 13–х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20- 21 червня 2011 р. / П. Т. Саблук. Київ : ННЦ Інститут аграрної економіки, 2011. 64 с.

44. Саблук П. Т. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва. Київ: ІАЕ, 1999. С. 250-254.

45. Саблук П. Т., Малік М. Й., Зіновчук В. В. та ін. Основи аграрного підприємництва. Київ, Інститут аграрної економіки, 2000. 582 с 250.

46. Савиньи Ф.К. фон. Система сучасного римського права. Т. I, II ; пер. с нем. М. : Статут, Одеса: Центр исследования права им. Савиньи, 2011, 2012.

47. Усюк Т. В., Фаріон Л. В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості. Економіка АПК. 2018. № 2. С. 64 -70.

48. Ходжсон Економічна теорія URL: ie.boom.com/Referat/Hodgson.htm.

49. Цакулова О.С. Формування економіки (2002) О.С. Цакулова, 2008. 20 с.

50. Шкурін Г. Т. Кластерний принцип соціально-економічних відносин у підвищенні рівня життя сільського населення. Економіка АПК. 2008. № 2. С. 124-129.

51. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії . Економіка АПК. 2009. № 11. С. 141-147.

52. Шпикуляк О. Г. Концептуальні аспекти позиціонування рольових характеристик економічних інституцій та інститутів у методології наукового дискурсу. Збірник наукових праць ВНАУ. 2012. № 1 С. 56.

53. Сизоненко В. О. Підприємництво: підручник. Київ : Вікар, 1999

54. Сизоненко В. О. Теорія підприємництва: здобутки і проблеми дослідження. Економіка України. 2002. № 9. С. 45–51.

55. Сільське господарство України, 2017. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

56. Сільське господарство України, 2019. Статистичний збірник Держ.

служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/druk>

57. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2014 р. / Відповідальний за випуск ОМ Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 379 с.

58. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2017 р. / Відповідальний за випуск ОМ Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 260 с.

59. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2019 р. / Відповідальний за випуск ОМ Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 245 с.

60. Цілі Сталого Розвитку: Україна : національна доповідь 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. К., 2017. 174 с.

61. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно / Економіка України. 2008. № 6. С. 4-13.